

FEB | MA | APR | MEI 2016

www.vriendeniff.be
vriendeninlandersfields@ieper.be

Postadres VIFF
 Kenniscentrum IFFM
 Sint-Maartensplein 3, B-8900 Ieper
 057 / 23 94 50

Klantnr. 1845938
 Erkenningsnummer: P3A9021

EDITORIAAL

Editoriaal02

Kalender 2016

02 - 03

ONTROERPARCOURS

Bedankt, Antoon (Geert Spillebeen)

04

DE NAMENLIJST

Vluchtelingen, vaak vergeten slachtoffers (Pieter Trogh)

06

IN DE KIJKER

Birtley-Elisabethvle, Belgisch dorp in Engeland (Jan Breynne)

08

PORTRET

Onze eerste vrijwilliger, Roger Verbeke (Piet Chielens)

12

HISTORISCHE RUBRIEK

Peter Kollwitz sneuvelde tweemaal (André Gysel)

15

WE REMEMBER

Morton Augustus Cameron (Patrick Boone)

30

Gedenkplaat voor de Ierse Damen op de vlucht (Geert Spillebeen)

32

IN DE KIJKER

Zitten wij opnieuw in een wagen zonder remmen ? (Jan Durnez)

34

UIT DE LETTEREN GELICHT

Zij, die stil het graf in gaan ... (Chris Spriet)

36

16 jaar toen ik ten strijde trok (Chris Spriet)

37

Oorlog en Haiku (Willy Callens)

38

BOEKENRUBRIEK

Ian Kershaw, de afdaling in de hel (Johan Gheeraert)

39

Verminkte Stilte (Luc De Munck)

41

De Info.Bel in het Kenniscentrum IFFM (Roger Verbeke)

43

Redactieraad

Jan Breynne (janbreynne@telenet.be)
redactieverantwoordelijke

Annie Decoene (anniedecoene@hotmail.com)
 Marc Dejonckheere (marc2.dejonckheere@telenet.be)
 Ludwigh Devlieghere (ludwigh.devlieghere@pandora.be)
 Gilbert Ossieur (gilbert.ossieur@skynet.be)
 Geert Spillebeen (geert.spillebeen@euronet.be)
 Freddy Rottet (frottet@yahoo.com)
 Pieter Trogh (pieter.trogh@ieper.be)

Verantw. uitgever

Gilbert Ossieur, gilbert.ossieur@skynet.be
 Wieltje 11, 8900 Ieper

Vorm B.AD

Auteurs zijn verantwoordelijk voor hun tekst. Voor gehele of gedeeltelijke overname is toestemming van de auteur vereist.
 Deadline voor volgende aflevering: 31 maart 2016. Mail uw bijdrage naar flash@vriendeniff.be.

www.facebook.com/VriendenFriendsIFF
twitter.com/VIFF_IFFM_leper

E D I T O R I A A L

De aandachtige lezer - en wij hebben er geen andere - zal het al gemerkt hebben: de laatste tijd worden nu en dan in ons tijdschrift artikelen opgenomen, die op het eerste gezicht niets te maken hebben met de geschiedenis van de Eerste Wereldoorlog. Dit doen wij niet tersluiks. Het is wel het gevolg van de missie, die wij onszelf hebben opgelegd en die dicht aansluit bij de filosofie van het museum, dat wij allemaal in het hart dragen. Wij willen ons namelijk niet louter beperken tot het aspect "herdenken", maar dit ook inbedden in en bruggen slaan naar wat vandaag om ons heen gebeurt in een steeds doller draaiende wereld. Een wereld die we proberen te begrijpen in al zijn complexiteit en met de nodige argwaan voor eenvoudige oplossingen, met steeds in het achterhoofd dat geweld slechts meer geweld uitlokt en de voedingsbodem wordt voor haat.

Herdenken van de oorlog, van eender welke oorlog, heeft maar weinig zin als we daar geen lessen aan koppelen voor onze kinderen en kleinkinderen. De eerste les is dat wie zijn verleden niet ernstig neemt gedoemd is om het opnieuw te beleven. De gesneuvelden van WO I vielen niet voor onze vrijheid of voor enig nobel doel, maar waren het slachtoffer van falende politiek en diplomatie waarbij de publieke opinie niet vrijuit ging. En daarom richten wij ons ook op wat er vandaag gebeurt. Natuurlijk is er altijd een link met de Eerste Wereldoorlog in

hetgeen wij publiceren. Ook komt het voor dat wij één van de VIFF'ers aan het woord laten met wat hij/zij doet, ook wanneer de band met 14-18 niet voor de hand ligt. Maar ze hebben wél hun motivatie gehaald uit de herinnering aan wat hier honderd jaar geleden is gebeurd.

We staan met deze visie niet alleen. Ook ons stadsbestuur heeft uit de geschiedenis de motivatie gehaald om initiatieven te steunen, die een betere en vrederekelere wereld dichterbij kunnen brengen. In deze geest werd het vredesfonds opgericht en wordt om de drie jaar een vredesprijs uitgereikt. In de inleiding van de Elfnovemberlezing heeft burgemeester Durnez hierover zinnige dingen gezegd. We drukken deze hier graag af onder de titel: "Zitten wij opnieuw in een wagen zonder remmen?".

Maar dit nummer is ook opnieuw een kleurig samenspel van verschillende interessante artikelen. Ditmaal hebben wij ook een lang artikel in de aanbieding over Käthe Kollwitz. Auteur André Gysel brengt een onuitgegeven relaas van de omstandigheden van de dood van Peter Kollwitz en het verdriet van de ouders. Het was de inspiratie voor het "Treurend Ouderpaar", dat vroeger in Esen-Roggeveld stond, maar vandaag waakt over het graf van Peter in Vladslo-Praetbos.

DE KALENDER: REEDS GEPLANDE ACTIVITEITEN BINNEN IFFM EN VIFF:

5 en 6 maart 2016: TWEEAAGSE UITSTAP naar La Chartreuse te Neuville-sous-Montreuil, Wimmereux, Etaples, Lens '14-'18 Centre d'Histoire Geurre et Paix te Souchez en L'Anneau de la Mémoire bij de nationale necropool Notre-Dame-de-Lorette.

26 maart tot 3 juli 2016: CANADA IN FLANDERS. Canada verloor bijna 65.000 levens in de Eerste Wereldoorlog. Een kwart van alle slachtoffers buiten Canada, vond de dood in België. Maar tijdens de eerste twee oorlogsjaren, van augustus 1914 tot augustus 1916, zijn vier op vijf van die Canadese doden te tellen tussen leper en de Franse grens.

Van 26 maart tot 3 juli 2016 besteedt de tentoonstelling "Canada in Vlaanderen" aandacht aan dit bijna vergeten hoofdstuk in de geschiedenis van WO I in België, en aan de aanwezigheid van de Canadese troepen aan het Belgische front.

12 tot 20 mei 2016: VRIENDENREIS 2016 naar Ierland en Noord-Ierland. Uitstap in het kader van WO I en de Ierse geschiedenis naar o.m. Dublin, Londonderry, Belfast.

7 juni 2016: REDMONDWANDELING. Vroege ochtendwandeling in herinnering aan de Mijnslag 1917. Shelbatra Jashari heeft toelating gevraagd om zowel tijdens de Redmondwandeling 2016 als 2017 filmbeelden te schieten

EXHIBITION - EXPOSITION

CANADA FLANDERS

26/03 › 03/07/2016

YPRES

die dan verwerkt zouden worden in het culturele programma van Gone West n.a.v. de honderdjarige herdenking van de Mijnselag.

23 juni 2016: REMEMBRANCE Patrick Boone verzorgt een herdenking te Ploegsteert in samenwerking met de Vrije Basis- school Immaculata te Leper.

25 juni 2016: REMEMBRANCE Jams Gaspé wordt herdacht op Lijssenthoek Military Cemetery.

17 september 2016 tot 8 januari 2017:

DE GESCHREVEN OORLOG

Hoe is de oorlog tot ons gekomen in teksten? Deze

tentoonstelling stelt het IFFM in staat om zijn collectie egodocumenten, eerste drukken (allerhande) en (hedendaagse) kunst in verband met de literatuur van de Eerste Wereldoorlog te tonen, om (wereld)literatuur terug te plaatsen in het landschap waarin/waaruit ze is ontstaan, om mythes te behandelen en om dit alles in een vernieuwende, spraakmakende vormgeving te presenteren.

10 november 2016: REMEMBRANCE op La Plus Douve Farm Cemetery voor o.m. Sapper Frank William Wiltshire.

O N T R O E R P A R C O U R S

BEDANKT, ANTOON !

Na 61 jaar zet Antoon Verschoot (90), chef-klaroener van de Last Post, een punt achter zijn vrijwilligersdienst onder de Menenpoort. De kans dat zijn record van ruim 15.000 plechtigheden ooit wordt gebroken, is klein. Daardoor werd Antoon zelf een monument. Heel wat wereldfiguren hebben hem in leper de hand geschud. Op 12 december 2015 namen het publiek en de Last Post Association officieel afscheid van hun trouwste 'bugler'.

"Ja, in 1954 ben ik begonnen", vertelt Antoon. "De leperse brandweer had toen zowel klaroenblazers als trommelaars. Ik speelde bij allebei." De Last Post, een reveille als eerbetoon aan de gesneuvelden van WVO I, wordt al sinds 1928 elke avond

vereeuwigd in de geschiedenis van de Last Post Association: Toon tekent het Gulden Boek (foto J. Matsaert)

onder de Menenpoort geblazen door vrijwilligers van de brandweer. "Toen ik begon, hadden we vier blazers," aldus Antoon Verschoot, "en we speelden met z'n tweeën, om de andere week. Ook in de weekends, winter of zomer. Intussen zijn er acht muzikanten, die in ploegjes van vier man optreden. Bij bijzondere ceremonies staan we er voltallig."

ALTIJD OP POST...

Van opleiding is Antoon kleermaker, maar hij werd uiteindelijk bediende bij de ziekenkas. En natuurlijk ook vrijwillig brandweerman. Maar de rode draad in zijn leven is de Last Post. Nooit heeft Antoon verstek gegeven, integendeel. "Je weet hoe dat gaat met de jonge collega's. Er is al eens iets met de kinderen, of ze hadden een weekendje weg gewild," legt Verschoot uit, "en dan vragen ze... Antoon, kun jij niet invallen? En dan doe ik dat graag." Volgens Antoons familie (zijn vrouw Suzanne en zijn dochters Thérèse, Martine en Liesbeth) kwam hij in zijn vakantie zelfs van de kust terug naar leper om te blazen...

Het leven gaat door. Toon geeft de fakkel door aan zijn opvolger, Rik Vandekerckhove (foto J. Matsaert)

...BEHALVE DIE ENE KEER

Meer dan zes decennia lang, bijna dagelijks, stond hij met de klaroen, stipt om acht uur 's avonds, onder de Menenpoort. Steevast kwam hij op de fiets aangereden, het onafscheidelijke sigaretje tussen de lippen. Alleen de laatste jaren werd hij met de auto gebracht. "Vroeger stonden er dikwijls maar vier mensen onder de poort... Twee blazers en twee agenten om het verkeer tegen te houden", herinnert hij zich. "En soms nog een oud ventje met een hondje. En nu! Honderden, elke dag. In de weekends gauw een paar duizend..."

Regen of sneeuw, onweer... niets houdt de *klaroeners* tegen. "Behalve de trein, die ene keer", grapt Antoon Verschoot. Hij was 'blijven plakken' met een goed glas, bij de dokter in de buurt, een goede kameraad. "En ja, nog eentje... hoe gaat dat, hè...? We hadden nog wat tijd. En dan opeens, moest het snel, bijna acht uur! Maar ik kom aan de spoorweg, en de slagboom gaat voor mijn neus neer. 't Was verdorie een oneindig lange goederentrein", sakkert Antoon. De Last Post was al voorbij toen hij aan het monument arriveerde. "Tja, uiteindelijk duurt dat maar twee minuten, hé. Maar ik had mijn lesje toen wel geleerd."

"DAT PAKT MIJ NOG, JA!"

"We doen het voor die jongens, voor die 55.000 namen op de Menenpoort, die geen graf kregen. En die honderdduizenden anderen ook, die van overal ter wereld kwamen om hier te sterven", benadrukt Antoon. "Vaak slaan familieleden na de ceremonie nog een babbeltje. Of ze tonen een foto. En dan krijgt zo'n naam een gezicht. Dat doet mij altijd iets. Dan snap je hoe belangrijk het ook voor die families nog altijd is." Antoon Verschoot bewaart ook goede herinneringen aan de vele wereldleiders en andere bekende figuren die hij bij de Last Post mocht begroeten. De lijst van presidenten, ministers en gekroonde hoofden is eindeloos. Zeker Paus Paulus II (in 1985) en Moeder Teresa (1986) vergeet hij nooit: "Je ziet ze wel eens op tv, of op een prentje, maar dan staan ze daar opeens echt, voor je neus... Da's toch iets apart, hoor!"

Uit handen van die prominenten ontving Antoon tijdens die lange carrière ook een rist eretekens: o.a. Ridder in de Kroonorde, MBE (*Member of the British Empire*), en ook Australische en Nieuw-Zeelandse onderscheidingen.

GEZOND EN 'IN FORM' BLIJVEN

"Hoe houd je dat zo lang vol, ook op je oude dag? En wat is het geheim van zo'n sterke gezondheid?" vroeg ik de 90-jarige vorig jaar bij zijn viering van 60 jaar klaroenblazer. "Elke dag mijn whisky'tje," klonk het met een knipoog. "Met mate, maar regelmate..."

Toch was het precies die onverwoestbare gezondheid die hem de das omdeed, in juli 2015. Hij had zo uitgekeken naar die 30.000ste Last Post, de 'Ode aan de Ode'. De hele wereld zag het op tv. Maar Antoon Verschoot lag in zijn bed met hartklachten, kon zelfs niet naar het scherm kijken. In de herfst kwam hij toch weer als vanouds opdagen. Maar uiteindelijk besliste Antoon Verschoot, op doktersadvies, dat het goed geweest was. Beter in schoonheid eindigen. Zaterdag 12 december 2015 blies hij een laatste keer mee. Na afloop werd hij officieel in de bloemetjes gezet. Misschien maakt hij nu weer meer tijd voor die andere passie: Antoon Verschoot is ook een begenadigd kunstschilder. Het mag u niet verbazen dat hij de Menenpoort meer dan eens heeft gekonterfeit.

Geert Spillebeen

—

- *Het moest ervan komen: Toon, zelf een gedreven kunstschilder, krijgt zijn eigen afbeelding op het canvas. Echtgenote Suzanne kijkt trots toe. (foto J. Matsaert)*
- *Een man en zijn klaroen, onafscheidelijk na 61 jaar trouwe dienst (foto J. Matsaert)*

D E N A M E N L I J S T

VLUCHTELINGEN:
VAAK VERGETEN
SLACHTOFFERS

Ook wie slecht te been was ontvluchtte Aalst uit schrik voor de Duitse repressie

Op 27 september 1914 vierden Duitse troepen hun woede bot op de burgerbevolking van Aalst. De inname van de Denderstad was niet van een leien dakje gelopen, de weerstand alweer hardnekkiger dan verwacht. De repressiemaatregelen waren al eerder beproefd: tientallen burgers werden in koelen bloede afgemaakt, nog meer huizen werden gebrandschat.

De geruchten waren deze terreurdaden reeds voorafgegaan, waardoor honderden gezinnen in Aalst en omstreken (en elders uiteraard) op de vlucht waren geslagen. Toen de terreur ook werkelijk de stad trof, gaf dit voor vele mensen de doorslag om ook hun huis te verlaten.

VLUCHTEN VAN HOT NAAR HER

Dat was het geval bij Jan Van de Meerssche, die met zijn vrouw, vier kinderen en zijn oude moeder de benen nam, naar het westen. Via Lede en Schellebelle belandden ze in Gent, vanwaar ze werden doorgestuurd richting Kortrijk om uiteindelijk van de trein te stappen in Poperinge. Daar bleek de lokale gemeenschap na enkele dagen niet meer in staat om de massale toestroom aan vluchtelingen op te vangen, dus werden de Van de Meerssches en hun lotgenoten doorgestuurd richting kust. Via Boezinge ging het naar Oostende, waar de laatste boot naar Engeland net gemist werd. Dus trok de troosteloze stoet verder. Via Oostduinkerke en Veurne belandde het Aalsters gezin in Wulveringem. Het was ondertussen 31 oktober 1914.

Nog maar net (tijdelijk) geïnstalleerd, kwam Van de Meerssche het bericht ter ore dat slechts een uur na het vertrek uit Oostduinkerke, een autobus het leven van 15 mensen abrupt had beëindigd. Onder hen een volledig Aalsters gezin. Van de Meerssche spoedde zich naar Oostduinkerke en stelde met eigen ogen vast dat onder andere vier leden van het gezin Bocqué waren omgekomen. Op bevel van een Franse officier werden alle 15 slachtoffers in een gemeenschappelijke put begraven.

Van de Meerssche vluchtte verder, naar Calais. Op het traject dat hij per spoor tussen Bourbourg en Calais had afgelegd, was enkele weken eerder reeds een treinongeval gebeurd waarbij tientallen vluchtelingen om het leven waren gekomen. Dat had een andere vluchteling, Marie-Jeanne Van Mol, in haar dagboek genoteerd. Vanuit Calais nam Van de Meerssche de boot naar het zuiden van Frankrijk. Na 80 angstige uren op zee, kwamen zij aan in La Rochelle, onderweg waren vele mensen ziek geworden. Enkele kindjes waren door de erbarmelijke omstandigheden aan boord gestorven. Het gezin Van de Meerssche belandde uiteindelijk in Montauban en omstreken, waar ze de rest van de oorlog zouden doorbrengen. Ze zagen er oude bekenden terug, en maakten er nieuwe vrienden. Jan zag er Belgische kindjes geboren worden - waaronder zijn eigen kleindochter - en zag er landgenoten omkomen. Pas in april 1919 kon hij naar zijn geliefde Aalst terugkeren.

VLUCHTELINGEN HEBBEN ZELDEN EEN NAAM

De anekdote van deze Aalsterse vluchtelingen maakt nog maar eens duidelijk dat Belgische burgerslachtoffers de moeilijkst samen te stellen verzameling vormen binnen de Namenlijst, precies omdat ze in de meest uiteenlopende omstandigheden en op verschillende plaatsen kwamen te overlijden. De registratie van hun dood geschiedde al te vaak in

verschillende fasen, waardoor het bronnenmateriaal erg versnipperd is. In Aalst leek het geen evidentie om de slachtoffers in Oostduinkerke terug te vinden; het is nog maar de vraag of vluchtelingen die in Frankrijk door een trein werden aangereden als oorlogsslachtoffer werden beschouwd, en wat met de kindjes die in een naar pestlucht stinkend ruim het leven lieten?

Binnen de context van de Namenlijst zijn zij echter allen slachtoffer genoeg om bij naam en toenaam gezocht en herdacht te worden. Hun overlijden is immers in mindere of meerdere mate gerelateerd aan de oorlog in België: het oorlogsgeweld joeg hen op de vlucht, dwong hen huis en verwanten achter te laten, en zonder oorlog zouden zij niet (noodzakelijk) in een vreemde gemeente, op een boot, of op een vreemd treinspoor om het leven zijn gekomen. Hetzelfde geldt voor die talrijke Belgische vluchtelingen die diep in Frankrijk overleden, door ouderdom, of aan de gevolgen van een epidemie (bijv. La Chartreuse). Al deze slachtoffers worden bij uitstek vergeten tijdens herdenkingen - al gaan de Vrienden zeker tegen deze stroom in. Vluchtelingen hadden - of hebben - zelden een naam. Het zijn vluchtelingen.

En toch. Het is niet evident, het vergt de nodige inspanningen, maar toch kan je meer terugvinden dan je denkt. De Burgerlijke Stand en de volkstellingen blijken eens te meer een waardevolle bron voor dit onderzoek te zijn. Een systematische analyse van de overlijdensaktes (en ook van de geboorteplaatsen) tussen 1914 en de jaren 1920, kan enorm helpen om de *whereabouts* van vluchtelingen in kaart te brengen. Maar een concreet geval brengt je uiteraard sneller bij de juiste akte, de juiste plaats. Zit er een vluchtelingenverhaal in je eigen familiegeschiedenis? Of zijn er gevallen bekend in je gemeente? Met anderhalf miljoen Belgische vluchtelingen in 1914 is die kans niet eens zo klein. Door het opsporen van deze verhalen zou je de Namenlijst - en ook en vooral de werking van het museum omtrent deze thematiek - een flinke stap vooruit helpen.

Pieter Trogh

De vluchtelingenverhalen van Jan Van de Meerssche en van Marie-Jeanne Van Mol komen uitvoerig aan bod in het volgende jaarboek.

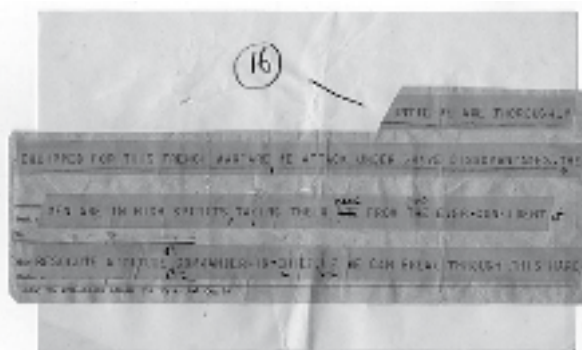
I N D E K I J K E R

BIRTLEY-ELISABETHVILLE: BELGISCH DORP IN ENGELAND

Een gezellig gesprek op Wapenstilstandsdag 2015 met Peter Thienpont, de vroegere burgemeester van Maarkedal, was de figuurlijke vonk die mijn nieuwsgierigheid deed ontbranden. Hij vertelde over een dorpsgenoot die om zijn verdiensten tijdens de Eerste Wereldoorlog nog altijd geëerd wordt in Etikhove, generaal Noterman. Noterman was bevelhebber geweest van een munitiefabriek in een Belgische nederzetting met de naam Birtley-Elisabethville. Korte tijd na ons gesprek stuurde Peter een artikel van zijn hand over generaal Noterman. Meer was niet nodig om iets verder te gaan speuren in een minder bekende episode van onze nationale oorlogsgeschiedenis. We gaan terug naar 1915...

1915: THE SHELL SCANDAL

In 1915 ontstond er een tekort aan artilleriegeschut in het Britse leger. Het opperbevel had bij het begin van de oorlog te weinig rekening gehouden met het grote belang van artillerie in de oorlogvoering en al vlug kregen de troepen aan het front af te rekenen met schaarste. Nochtans was dit tekort reeds voelbaar van in de herfst van 1914 en opperbevelhebber Sir John French had in een interview in *The Times* van 27 maart 1915 een oproep gedaan om meer zware explosieven te sturen naar het front. Onderhuids lag er een verschil in ideologie aan de basis van het tekort: tegen de idee bij de enen dat artillerie een nuttige en noodzakelijke ondersteuning was voor de infanterie stond de nieuwe doctrine bij anderen dat zware geweren alleen het slagveld wel zouden beheersen. Maar het probleem kwam pas volledig aan de oppervlakte na de slag van Aubers Ridge in mei 1915, die een complete ramp was voor het Britse leger: er werd geen territoriumwinst gemaakt en ook geen strategische vooruitgang. Oorlogscorrespondent kolonel Charles à Court Repington, een vriend van French, zond een telegram naar zijn krant, *The Times*, waar hij het gebrek aan explosieven laakte: "Need for shells: British attacks checked. Limited supply the cause. A lesson from France."

*In zijn telegrammen stelde Repington de schaarste aan explosieven in het Britse leger aan de kaak. (foto's *The Times*)*

Het lokte een politiek schandaal uit dat de geschiedenis zou ingaan als "The Shell Crisis of 1915". De blamage trof de regering in het gezicht en vooral oorlogsminister lord Kitchener was kop van jut. De *Daily Mail* noemde het schandaal op 21 mei 1915 "Lord Kitchener's tragic blunder". Er moest iets gebeuren. Er kwam een coalitieregering met Lloyd George als minister van Munitie. Kitchener bleef dan wel Oorlogsminister, hij verloor de controle over de munitieproductie. Later - en dan zijn we al in december 1916 - moest premier Asquith plaats maken voor Lloyd George als premier.

NIEUWE MUNITIEFABRIEKEN

Zo werden overal in het land munitiefabrieken gebouwd voor massaproductie. Omdat het nogal wat tijd kostte om deze fabrieken gebouwd te krijgen, moest intussen naar een andere oplossing worden gezocht: de oorlog wachtte niet. En de overheid keek naar de spoormaatschappijen. Die hadden de werkkrachten en waren materieel in staat om munitie te produceren en ook vanaf 1916, wanneer de overheidsfabrieken operationeel geworden waren, bleven de spoormaatschappijen munitie, maar ook watertanks, versterkte treinen, camions, ... produceren, soms ten koste van het onderhoud van hun eigen locomotieven.

In Noord-Engeland, in het vroegere County Durham -nu het grootstedelijk gebied Gateshead- , even ten zuiden van Gateshead, ligt Birtley. Daar was het dat de bekende staalfabriek Armstrong-Whitworth twee nieuwe munitiefabrieken bouwde in juli 1915.

Deze fabrieken moesten wél bemand worden en daarvoor keek men in de richting van de Belgen, die met velen naar Groot-Brittannië waren gevlucht om te ontsnappen aan de oorlog in eigen land. Op 11 februari 1916 ondertekenden de Belgische en de Britse regering een akkoord: ons land zou het management en de arbeiders voor die fabrieken leveren, de Britten zouden instaan voor betaling en huisvesting. Omdat men niet snel genoeg voldoende arbeiders vond, besliste onze regering om zowat 2.750, veelal gewonde, soldaten -die dus ongeschikt waren voor de strijd aan het front- naar Birtley te sturen. De leiding van de "National Projectile Factory" -die uitsluitend door Belgen werd bemand- werd waargenomen door de ervaren ingenieur Hubert Debauche, die voor de oorlog een staalbedrijf in Gilly leidde. De andere fabriek, de 'Cartridge Case Factory', werd - op enkele Belgen na - hoofdzakelijk door Britten bevolkt.

EEN DORP GEBOUWD

Aanvankelijk wilde men al die Belgen onderbrengen bij mensen thuis, maar omdat er niet genoeg accommodatie gevonden kon worden - Birtley had voor de oorlog een populatie van nauwelijks negenduizend zielen - werd beslist voor hen nieuwe huizen te bouwen. Zo ontstond Elisabethville, een wijk genoemd naar onze koningin Elisabeth, die al vlug uitgroeide tot een kleine stad op zich. Er waren 17 chalets voor de kaders, 325 huizen met drie slaapkamers, 342 met twee kamers en 22 barakken voor singles, alle met verwarming, stromend water, elektriciteit, kookfornuis en WC. Elk huis had daarbovenop een tuin en een voortuin. De mensen woonden in straten die luisterden naar namen als Rue de Bruxelles en Rue d'Ypres. Ze hadden hun eigen winkel, hun eigen school voor 600 leerlingen en een eigen gendarmerie. Verder waren er een

rooms-katholieke kerk, een postkantoor en een hospitaal met 100 bedden. Er ontwikkelde zich ook een eigen sociaal leven: drie koren en twee fanfares zorgden voor de muzikale noot in het dorp.

De Belgische kerk in Elisabethville

Er kwam een omheining rond Elisabethville, en bij de toegangspoort zat een wachter. De Britse en Belgische overheden hadden beslist dat het beter was de Belgen en Engelsen niet te 'mengen', wegens een te groot verschil in taal en cultuur. De Engelsen keken aanvankelijk met afgunst naar die inwijkelingen die beter gehuisvest en beter betaald werden dan zij. In de lokale kranten verschenen giftige artikelen. 'The Birtley Belgians', zoals ze wat minachtend werden genoemd, beschikten over een luxe, die de lokale bevolking moest ontberen.

GESPANNEN SFEER

Maar ook in Elisabethville liep niet alles naar wens. Een typisch Belgisch verhaal dat zich niet alleen aan de IJzer afspeelde: het management was bijna volledig Franstalig, de werkers op de vloer volledig Vlaams. Het klassieke verhaal van de Vlaamse achteruitstelling in Noord-Engeland. Er waren ook conflicten in verband met de discipline. Het merendeel van de arbeiders waren gereformeerde militairen: ze waren zagezegd in verlof zonder soldij en kregen een wedde zoals in de privésector, maar ze bleven onderworpen aan de militaire discipline en de militaire wetten. Zo waren ze verplicht het militaire uniform te dragen in de fabriek, in het dorp maar ook erbuiten; er bestond een verbod de bars in Birtley te betreden. Men eiste een tweede kantine en vrij bezoek aan de lokale pubs. Er was wrevel over het optreden van de Belgische gendarmerie. De 24 Belgische gendarmes die instonden voor de ordehandhaving binnen het kamp waren immers ongewapend en in feite ondergeschikt aan de Engelse bobby's.

Belgen poseren trots bovenop hun 'productie'

OPSTAND !

Op 21 december 1916 brak er dan -niet geheel onverwacht- een opstand uit die het gevolg was van maandenlang opgestapelde frustraties. Sommige Belgen hadden lang moeten wachten op een 'deftig' huis, tegen de winter van 1916 waren de straten in Elisabethville nog niet aangelegd (met vooral veel modder als gevolg), in de fabriek gold een militair regime en de Vlamingen en de Walen konden het niet met elkaar vinden. Toen een werkman zijn verlofaanvraag geweigerd zag en zes dagen in het cachot vloog omdat hij in de fabriek sportkleden had gedragen in plaats van het verplichte militaire uniform, was het hek helemaal van de dam. In een mum van tijd verzamelden zich 2.000 werknemers: er vielen rake klappen, ruiten werden ingegooid en een gendarme loste een schot waarbij een jongen zwaargewond raakte. Het Belgische management van de fabriek riep de hulp in van het Britse leger. Het was een Engelse generaal die de gemoederen kon bedaren en onderhandelingen in gang zette die leidden tot betere werk- en levensvoorwaarden voor de Belgen.

De Belgische commandant van Elisabethville, kapitein Algrain, die de verlofaanvraag had geweigerd, was kop van jut. Terwijl de rapporten over dit incident de Belgische en Britse regering bereikten, zaten de militaire autoriteiten met een dilemma: de onrust moest zo vlug mogelijk ophouden want de fabriek was te belangrijk in het oorlogsgebeuren en de dagelijkse productie van munitie moest absoluut doorgaan. Men kon zich met andere woorden geen sociaal conflict permitteren terwijl er anderzijds omzichtig omgegaan moest worden met de eisen van het personeel. De oplossing werd gevonden in het terugroepen van kapitein Algrain. En het is hier dat de persoon van Hilloné Noterman op het toneel verscheen.

HILLONÉ NOTERMAN: REDDER IN NOOD

Hilloné Modeste Noterman was in 1872 geboren in Etikhove. Vandaag is dit een deelgemeente van het Oost-Vlaamse Maarkedal. Na zijn humaniora werd hij toegelaten tot de Militaire School. Hij doorliep een foutloos parcours en werd geregeld bevorderd: onderluitenant in 1894, luitenant in 1900 en kapitein-commandant in 1913. Zijn beoordelingsstaten waren schitterend en omvatten volgende lovende bewoordingen: "zeer verdienstelijk, zeer intelligent, harde werker, bijzondere militaire kennis en doorzicht, perfecte kennis en uitdrukking in de beide landstalen, ...". De Eerste Wereldoorlog bracht een keerpunt in het leven van Noterman. Met het 5de Linierement -zijn eenheid- werd hij ingezet om de opmars van de Duitsers langs de lijn Leuven-Diest te stuiten of toch minstens te vertragen. Noterman wist met zijn eenheid aan een omsingeling in Sint-Joris-Weert te ontkomen en diende de vijand aanzienlijke verliezen toe, iets waarvoor hij gelauwerd zou worden tot

Ridder in de Leopoldsorde. Maar een nieuwe uitval vanuit Antwerpen richting Dijle en Demer vanaf 9 september 1914 liep slechter af. Op 12 september kreeg het 5de Linierement de opdracht de Dijle over te steken, het gehucht Molen te Rotselaar in te nemen en de Duitse stellingen ten oosten van de Dijle aan te vallen. Met zijn eenheid slaagde Noterman er in de smalle brug over de Dijle te overschrijden en de omgeving rond de historische watermolen in te nemen. Het terrein leende zich echter voor verschaningen en de goed verdoken Duitsers plaatsten een verwoestende tegenaanval. Er vielen 324 doden. Commandant Noterman werd zwaar gewond en naar het Militair Hospitaal van Antwerpen geëvacueerd. De ingewikkelde blessure vereiste liefst zes operaties in twee jaar. Wanneer het Belgisch leger zich achter de IJzer had teruggetrokken, werd Noterman vanuit Oostende geëvacueerd naar het Roland Gardens Hospital in Londen en later naar het King Albert's Hospital. Maar Noterman wilde zich opnieuw ten dienste stellen van de natie, al was hij nog verre van hersteld. Hij werd 'Captain-Commander of the King Albert's Hospital for Convalescent Belgian Soldiers' en bleef dit tot 18 september 1915.

*Hilloné Noterman,
commandant in Elisabethville*

VLUCHTELINGEN INGEZET IN WAPENPRODUCTIE

Dan werd hem gevraagd om een 'service de main d'oeuvre' op te richten, waarbij de Belgische vluchtelingen ingezet zouden kunnen worden in de oorlogsindustrie. Want het dient gezegd, de Engelse populaire pers zat nogal op de kap van de Belgen: ze verrichtten niks, al waren ze kerngezond, terwijl de Britse jongeren aan het front werden weggemaaid. Dit ging er bij de publieke opinie niet in. Er moest iets gedaan worden. Noterman moet dit goed hebben gedaan, want op 15 februari 1917 werd hij dan benoemd tot commandant van Birtley-Elisabethville met de titel Commandant D.O.A.B.E (Détachement des Ouvriers d'Artillerie de Birtley-Elisabethville), al was hij nog helemaal niet genezen van zijn verwondingen.

Maar nood breekt wet en men had een diplomaat nodig om de onrust in het Belgisch munitiedorp te kalmeren. De belangrijkheid van deze aanstelling blijkt uit een persoonlijk schrijven van 29 januari 1917 van eerste minister en minister van Oorlog Charles De Brocqueville aan Noterman. "Ingevolge de gebeurtenissen die op 21 december 1916 plaats vonden te Birtley heb ik beslist u de leiding van de plaats toe te

vertrouwen. Om evenwel te verhinderen dat deze benoeming door de ordeverstoorders als een overwinning of tegemoetkoming geïnterpreteerd zou kunnen worden, zal ik uw benoeming maar bekend maken over twee maanden. Inmiddels is het echter absoluut noodzakelijk dat u zich van de ernst van de toestand vergewist (...)” (Getekend De Brocqueville)

Op 1 april 1917 arriveert hij in Birtley. Noterman was de juiste man op de juiste plaats. Hij deed wat toegevingen maar hield de touwtjes stevig in handen. Door zijn kordate aanpak en mede door zijn perfecte tweetaligheid won hij ieders vertrouwen, niet in het minst dat van de Britse regering. Op 1 juni 1917 werd hij tot majoor bevorderd, en dat was in Birtley aanleiding tot een groot feest.

Omdat majoor Noterman zijn job vervulde tot ieders voldoening bekroonden de Britse autoriteiten hem met de zeer eervolle onderscheidingen ‘Officer in the Most Excellent Order of the British Empire’ en vooral ‘Member of Our Distinguished Service Order’ die hem door koning Georges V, op voordracht van Lord Balfour, werd toegekend voor diensten bewezen aan de geallieerden.

De productie in de munitiefabriek had ondertussen alle records gebroken (miljoenste obus op 20 oktober 1917 en 2 miljoenste obus op 5 juni 1918). Uiteindelijk zouden in Birtley-Elisabethville 2.750.000 artilleriegranaten aangemaakt worden, daar waar de verwachtingen er amper 1 miljoen vooropstelden en dit met een personeelsbestand dat ruim voor 70% uit gewonde soldaten bestond. Noterman paste perfect in dit plaatje aangezien hij zelf nog niet genezen was verklaard.

Maar een nieuw incident, een conflict tussen management en werknemers, waarvan de omstandigheden niet bekend zijn, moet de aanleiding zijn geweest van het voortijdige vertrek van de majoor uit Birtley. Op 13 januari 1918 werd hij benoemd tot plaatscommandant in Rouen, waar het belangrijkste rekruteringscentrum van het Belgisch leger gevestigd was.

Na de oorlog zou hij bevorderd worden tot luitenant-kolonel en geaffecteerd naar Aken, waar hij belast werd met burgerlijke zaken. Tot zijn pensioen zou hij nog een aantal functies op de Generale Staf uitoefenen en nadien bevorderd worden tot generaal-majoor.

WAPENSTILSTAND

Terug naar Birtley. De wapenstilstand werd er uitbundig gevierd en de kolonie vrij snel opgedoekt. De vrijgezellen vertrokken het eerst gevolgd door de gezinnen. De laatste schooldag van de kinderen viel immers op 23 december. Tussen 7 december 1918 en 18 december 1919 vertrokken zeven konvooien. Tegen eind januari was ook het stafpersoneel weg. De houten huisjes van Birtley-Elisabethville werden spoedig door Britten ingenomen en uiteindelijk werden ze in 1930 volledig gesloopt

en vervangen door meer permanente behuizing. Enkele gebouwen die nu een geheel andere bestemming hebben gekregen en dertien graven op het katholieke kerkhof - ook het Belgisch kerkhof genoemd - van Birtley is al wat rest van het stukje België in Engeland. Twee Belgische militairen hebben een grafsteen naast de katholieke parochiekerk St. Joseph's in Birtley.

Dirk Musschoot, auteur van het boek 'Belgen maken bommen'.

BOEK

Er is inderdaad nog erg weinig wat ons herinnert aan deze bijzonder fascinerende episode uit de Belgische geschiedenis van de Eerste Wereldoorlog. Het zou jammer zijn als Birtley-Elisabethville in vergetelheid zou verdwijnen. De Gentse auteur en journalist bij 'Het Nieuwsblad' Dirk Musschoot heeft er daarom een boek over geschreven dat onlangs bij Lannoo is verschenen en op 7 februari 2016 in Talbot House te Poperinge werd voorgesteld: 'Belgen maken bommen'. We zijn de auteur dankbaar voor zijn kritische bemerkingen bij dit artikel.

Jan Breyne

Bronnen:

- Dirk Musschoot, "Belgen maken bommen", Lannoo, 2016
- Peter Thienpont, "Hilloné Modeste Noterman, een generaal uit Etikhove"
- John Bygate, "Of Arms and Heroes: The Story of the Birtley Belgians"
- Peter Cahalan, "The Treatment of Belgian Refugees in England during the Great War"
- J. Schlesinger & D. Memurtry, "The Birtley Belgians"
- Dirk Musschoot, "Elisabethville, waar Belgen bommen maakten", artikel in "Het Nieuwsblad" van 22 september 2005
- Bill Lawrence, "Birtley Belgians – Memorial Records", a working paper, juni 2009
- http://en.wikipedia.org/wiki/The_Birtley_Belgians
- www.stjosephs-birtley.co.uk/Belgian_soldiers

P O R T R E T

ONZE EERSTE VRIJWILLIGER, ROGER VERBEKE, ONTVANGT PRIJS VAN WONTERGHEM – DE BRABANDERE

- Roger Verbeke, leraar, cyclist, vrijwilliger (foto www.WOI)

Elk jaar bekroont de Prijs Van Wonterghem – De Brabandere een persoon -of uitzonderlijk een organisatie- die zich in groot-leper verdienstelijk heeft gemaakt op filantropisch vlak. Het Fonds dat de prijs uitreikt, wordt beheerd door de Koning Boudewijnstichting. De laureaat van deze prijs ontvangt 12.500 euro. Op 27 november 2015 werd de prijs voor de 10de maal uitgereikt. De eer viel ditmaal te beurt aan Roger Verbeke, vrijwilliger van het Kenniscentrum, wiens grote verdiensten moeilijk in woorden te vatten zijn. Roger ontving

de prijs voor zijn belangeloze inzet voor de geschiedschrijving van WO I. Al meer dan 50 jaar zet hij zich hiervoor in. Hij is al meer dan 30 jaar verbonden aan de werking van de Ieperse musea over de Eerste Wereldoorlog. Hij was betrokken bij de oprichting van het Herinneringsmuseum Ypres Salient en bij de oprichting van het In Flanders Fields Museum. Het was Piet Chielens, coördinator van In Flanders Fields Museum, die Roger Verbeke voordroeg voor deze prestigieuze Ieperse prijs: "Roger heeft misschien geen reeks individuele boektitels achter zijn naam staan, maar hij heeft wel belangeloos twee generaties historische gidsen, lokale heemkundigen, historici, professionele museummedewerkers en bezoekers laten delen in zijn grote, accurate en unieke kennis."

Als eerbetoon drukken wij graag de laudatio af die Piet bij de plechtige prijsuitreiking in de Raadzaal van het Ieperse stadhuis uitsprak:

"Het is met groot genoegen dat ik in naam van het IFFM de kandidatuur voor de Prijs Van Wonterghem – De Brabandere mocht indienen t.n.v. Roger Verbeke. Het was een dubbel genoegen, vooreerst omdat het niet zo vaak voorkomt dat deze prijs naar een vrijwilliger in het culturele veld gaat, en in dat culturele veld is geschiedenis ook al niet meteen het meest gewaardeerde onderdeel. Ten tweede is het natuurlijk een groot genoegen omwille van Roger Verbeke zelf.

Wie is Roger Verbeke ?

Louter informatief moet ik dat voor de meesten onder u niet meer uitleggen. Maar gewoon, vanuit onze praktijk om geschiedenis te vertellen aan de hand van persoonsverhalen, is het altijd fijn om toch enkele levensdata uit te zetten. De achtbare beheerders van de Prijs Van Wonterghem – De Brabandere wilden dat trouwens ook weten.

ROGER, DE LERAAR

Welaan dus. Roger Verbeke werd geboren op 6 september 1931 te Westrozebeke. 6 september is ook de bevrijdingsverjaardag van de stad Ieper (in de Tweede Wereldoorlog). Roger leek dus alvast qua datum al heel vroeg voorbestemd om ooit in Ieper iets over de oorlog(en) te gaan doen... Maar ook de geboorteplek wees in de richting van oorlog. Westrozebeke werd volledig verwoest tijdens de Derde Slag bij Ieper en wat er nog van over was opnieuw tijdens het Bevrijdingsoffensief. Nauwelijks dertien jaar na het einde van de oorlog waren de sporen van die oorlog nog helemaal niet gewist, niet in Rogers familie (zijn ouders waren beiden van de frontstreek), niet op het dorp en niet in zijn omgeving: het hele landschap boven- en ondergronds stak (en steekt) nog vol relictten. Bovendien kreeg Roger ook les in de lagere school van Passendale, waar meester Gabriël Versavel onverdroten over de oorlog en de vlucht vertelde.

Roger was 9 jaar oud toen de Tweede Wereldoorlog in ons land kwam, en hoewel deze geheel anders werd gevoerd dan de Eerste, hielp dit Roger al zeer jong inzien wat oorlog was en mensen aandeed.

Uit die beide gegevens kan je terecht afleiden dat Roger Verbeke in zijn eigen afkomst en levensloop als het ware voorbestemd was om belangstelling te hebben voor geschiedenis en in het bijzonder voor de geschiedenis van de twee wereldoorlogen. Na de oorlog, in 1945, volgde Roger een opleiding tot onderwijzer aan de Normaalschool van Torhout en enkele jaren later, van 1950 tot 1952, studeerde hij voor regent Nederlands-Geschiedenis in Brussel. In 1954 werd hij leraar Geschiedenis – Nederlands aan het Sint-Jozefcollege te Wervik, een beroep dat hij uitoefende tot aan zijn pensionering in 1986.

ROGER, DE CYCLIST... EN OPA

In de levensdata moet een tweede belangrijk element worden genoemd. In 1952 deed Roger Verbeke zijn legerdienst, alwaar hij de infanterieschool volgde om reserveofficier te worden. Dat betekent dat hij naast zijn professionele loopbaan als leraar ook via opleidingen en trainingskampen zich steeds verder bekwaamde als officier. Tussen 1952 en 1975 klonk hij zo op tot de graad van reserve-luitenant-kolonel van het Belgisch leger.

Hij werd commandant van het 3de bataljon karabiniers-wielrijders. En eens cyclist, altijd cyclist! Iedereen die Roger kent, weet dat hij altijd, voor elke historische vraag aandacht heeft, maar toch nog altijd net ietsje meer voor de cyclisten van het Belgisch leger.

Er is nog een derde luik. Roger is gehuwd met Hendrika Nuytten, sinds 1958 wonen ze in Wervik. In het gezin zijn drie kinderen geboren, en zo werd Roger ook opa van een groot aantal kleinkinderen en achterkleinkinderen.

Dit alles is voor om het even welk mens voldoende om met genoegen en tevredenheid terug te kijken op een rijk gevuld leven. Maar daarmee win je nog geen Prijs Van Wonterghem – De Brabantere natuurlijk.

ROGER, DE IDEALE VRIJWILLIGER

In dit rijk gevulde leven is Roger Verbeke echter een van de grote kenners van de geschiedenis van de Eerste Wereldoorlog in België geworden. En essentieel daarbij is dat hij deze kennis deelt, niet als professional, maar wel op een genereuze én vrijwillige basis. Al meer dan 50 jaar zet hij zich belangeloos in voor de geschiedschrijving van de oorlog in de voormalige frontstreek, met een bijzondere aandacht voor de geschiedenis van het Belgisch leger in de oorlog en van de gebeurtenissen in de zuidelijke Westhoek; met name in Wervik, de stad waar hij woont, en in Ieper en de Ieperboog, de plaats waar hij jarenlang gids was en nog altijd, tot op deze dag, nog elke week zijn kennis ter beschikking stelt om historische vragen en vraagstukken te beantwoorden. Rogers allergrootste bekommernis en tevens grootste kwaliteit is de overdracht van de accurate kennis van die periode. Hij heeft geen lange reeks individuele boektitels achter zijn naam staan, maar hij heeft wel minstens twee generaties historische gidsen, lokale heemkundigen, maar ook historici en professionele museummedewerkers en erfgoedwerkers laten delen in zijn grote en unieke kennis. Voor Roger geldt dan ook het devies: eens leraar, altijd leraar. En ik voeg hier graag aan toe: niet omwille van enig pedant gelijk, maar vanuit het geloof dat historische kennis belangrijk is voor een samenleving.

Al meer dan 30 jaar is Roger verbonden aan de werking van de Ieperse musea over de Eerste Wereldoorlog. Hij was betrokken bij de oprichting van het Herinneringsmuseum Ypres Salient in 1985 en nadien bij de oprichting van het In Flanders Fields Museum in 1998. Tot op deze dag is hij elke woensdag present in het Kenniscentrum van het IFF museum. Hij ontmoet er mensen van wie heel wat zijn vrienden zijn geworden. Hij is dé vrijwilliger onder de grote en enthousiaste schare vrijwilligers die in deze onderscheiding ook de groep beloond zien. In zijn passages in het Kenniscentrum gaat zijn voorkeur vooral uit naar het beantwoorden van de wekelijks vele vragen die hem gesteld worden. In de eerste plaats van gewone bezoekers die hem documenten of foto's van familieleden voorleggen. Het is iedere keer weer een klein wonder om uit het vaak

Piet Chielens, Mevrouw Hendrika Verbeke, Roger tijdens de huldeplechtigheid van het Fonds Van Wonterghem-De Brabandere (foto Focus-WTV)

banale administratieve jargon, uit de vele herhalingen, slechte vertalingen en verwarrende afkortingen, uit de summiere gegevens waaruit een persoonlijk militair dossier meestal bestaat, onder Rogers peilende blik ineens een mens van vlees en bloed te zien verschijnen. Meestal neemt hij de moeite om de stukken mee naar huis te nemen voor verdere studie om dan de week nadien twee keer zo zeker van zijn stuk het verhaal zo compleet mogelijk te hebben uitgeschreven. Maar zijn woensdagse cliënteel bestaat ook uit vele tientallen specialisten, auteurs, gidsen, tentoonstellingsmakers en heemkundigen. Velen van ons hier aanwezig doen voortdurend een beroep op zijn eruditie en ervaring. De map "Infobel" – een bonte maar tegelijk systematische verzameling van gegevens over de structuur, de samenstelling, het hele reilen en zeilen van het Belgische leger tijdens de Eerste Wereldoorlog, die hij in de voorbije tien jaar samenstelde (Roger schreef uit en zijn verjaardagsgenote Roos Wildemeersch maakte er dan een computerversie van) - is een legendarisch onderdeel van de handbibliotheek van het Kenniscentrum.

ROGER, DE DOENER

Maar Roger deed nog veel meer. Hij was lange tijd voorzitter van de Oudheidkundige Commissie van Wervik, hij is nauw betrokken bij de werking van zijn dichte burens het Tabaksmuseum in Wervik en hij verzorgde jarenlang een cursus over de Eerste Wereldoorlog in tal van gidsenopleidingen in West-Vlaanderen. Zeer geregeld deden ook diverse diensten van de Provincie West-Vlaanderen en van het Agentschap Onroerend Erfgoed een beroep op zijn kennis van de geschiedenis en van het terrein.

De lijst van tentoonstellingen, publicaties (boeken, brochures, artikels) waaraan hij zijn medewerking heeft verleend is indrukwekkend lang. Als je de naam Roger Verbeke intikt op de website van het Kenniscentrum volgt een lijst van drie bladzijden, maar veel, en inderdaad de meeste titels staan niet onder zijn naam, maar wel als coauteur en nog veel vaker als medewerker, of omdat hij uitgebreid bedankt wordt omdat hij heeft meegezocht, gecorrigeerd of meegeschreven. Als je dat bekijkt over een periode van meer dan 50 jaar, dan komt een Prijs Van Wonterghem – De Brabandere natuurlijk wel om de hoek kijken. En terecht. Aan deze kwaliteiten herkennen we niet alleen de fijne historicus, maar ook de échte vrijwilliger, iemand die zich inzet niet voor eigen profijt of roem, maar voor de kwaliteit van zijn gemeenschap.

Ik ben dan ook heel blij dat de jury heeft geoordeeld dat in deze periode van de eeuwherdenking 2014-2018, dhr. Roger Verbeke de Prijs Van Wonterghem-De Brabandere moest krijgen. Het is een volkomen logische en over-verdiende onderscheiding. Proficiat, Roger!"

Piet Chielens

HISTORISCHE RUBRIEK

PETER KOLLWITZ SNEUVELDE TWEEMAAL

(6 februari 1896 – 23 oktober 1914)

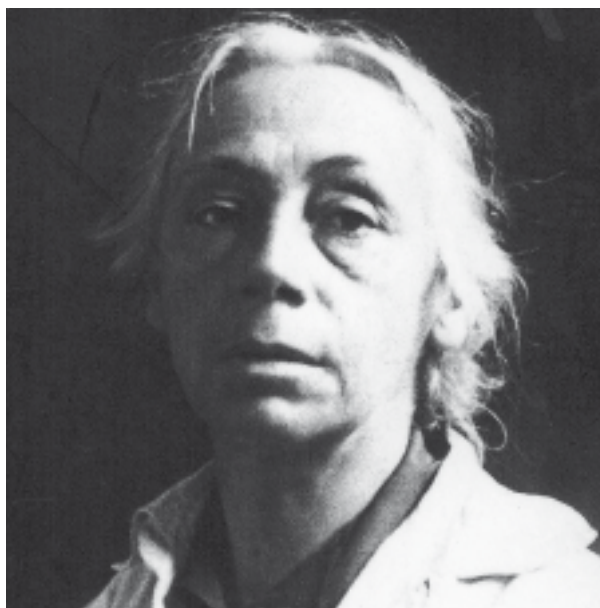
(10 juli 1921 – 22 september 1942)

DE DOOD VAN DE ONSCHULD

(vertalingen André Gysel: in het gewone lettertype)

(Eigen tekst André Gysel: cursief)

Käthe Schmidt werd in 1867¹ geboren in het Oost-Pruisische Koningsbergen. Op het einde van de Tweede Wereldoorlog werd de Duitssprekende bevolking daar verjaagd, de Russische enclave tussen Polen en Litouwen heet nu Kaliningrad. Als jonge meid leerde ze tekenen en schilderen eerst in Berlijn en later in München. In die tijd leerde ze Beate Jeep kennen en werden ze goede vriendinnen

Käthe Schmidt (1867-1945), moeder van Peter Kollwitz

voor de rest van het leven. Käthe en Beate noemden elkaar van in de studententijd respectievelijk Schmidt en Jeep en zo zou het altijd blijven. Beate huwde met de predikant Arthur Bonus, vandaar haar naam Bonus-Jeep. Beate hield een schrift bij waarin ze aantekeningen maakte over haar zestig jaar durende vriendschap met Käthe en over hoe Käthe de grote tegenslag in haar leven, de dood van haar zoon Peter, beleefde en verwerkte of niet kon verkroppen. In haar werk 'Sechzig Jahre Freundschaft mit Käthe Kollwitz' neemt Beate verhelderende brieffragmenten op uit haar uitgebreide correspondentie met Käthe, die zich verloofde en trouwde met dokter Karl Kollwitz. Zo werd Käthe Schmidt als vrouw van Karl: Käthe Kollwitz. In 1892 werd Hans geboren, hun oudste zoon en op 6 februari 1896 Peter, die zou sneuvelen tijdens het beleg van Diksmuide in de nacht van 22 op 23 oktober 1914. Op 22 september 1942 zal een tweede Peter Kollwitz, zoon van Hans, omkomen aan het Oostfront in de Sovjet-Unie tijdens de Tweede Wereldoorlog. Käthe Kollwitz heeft als moeder en grootmoeder ruim haar deel aan menselijk leed gekend.

Hans Kollwitz: "Ik vroeg mijn moeder waar zij al jaren vóór de oorlog de ervaring van de moeder met het dode kind vandaan haalde, een idee dat bijna al haar toenmalige kunstwerken beheerste. Zij meent ook al in die jaren een voorgevoel gehad te hebben van Peters dood. Huilend heeft zij aan die beelden gewerkt."² (Fischer p. 9)

¹ In datzelfde jaar 1867 verkoopt Rusland Alaska aan de Verenigde Staten van Amerika, werd het Suezkanaal geopend, werden de eerste diamanten in Zuid-Afrika gevonden en publiceerde Karl Marx 'Das Kapital'...

² Uit het dagboek van Hans Kollwitz, 26 oktober 1919.

In West-Vlaanderen, 20 km ten zuiden van Oostende, ligt in een klein bos de Duitse soldatenbegraafplaats van Vlad slo, een deelgemeente van Diksmuide, met gesneuvelden uit de Eerste Wereldoorlog³. Normaal staan twintig namen op één arduinen grafsteen. Meer dan duizend dergelijke stenen in lange symmetrisch aangelegde rijen liggen er. Daartussen netjes onderhouden gazons met eiken en rododendrons er omheen. Een mooie, rustige omgeving. “De plek grijpt je aan,” schreef een Engelse bezoeker, “zoals een open plek in de sprookjes van de gebroeders Grimm. Toen ik er was, bloeiden de madeliefjes. Geen helrode klapprozen zoals op andere militaire begraafplaatsen langsheen de Frontroute 14-18 en op de vroegere slagvelden van Vlaanderen.”

Twee bijna levensgrote beelden in mooi Belgisch graniet, blauwe hardsteen, op twee stenen sokkels knielen voor een hoge beukenhaag. Als de bezoeker de begraafplaats betreedt, wordt zijn blik vanzelf getrokken naar Het Treurende Ouderpaar van Käthe Kollwitz.

Het Treurende Ouderpaar op de begraafplaats te Vlad slo-Praetbos, waar de beeldengroep zich sedert 1956 bevindt (foto A. Gysel)

Beide figuren knielen zij aan zij. De starende man rechtop en helemaal in zichzelf gekeerd, de vrouw diep voorovergebogen, de ogen op de grond gericht. De gelaatstreken zijn die van Käthe Schmidt en Karl Kollwitz. Aan hun voeten op een paar passen ligt hun zoon begraven tussen duizenden anderen. Ook zijn naam lees je op een grafplaat gewoon tussen de andere. Vele honderden vingers hebben in de loop van de jaren op de steen een wrijfspoor nagelaten. Hier ligt hij, hun zoon, Peter Kollwitz, dienstgraad musketier, gesneuveld in de nacht van 22 op 23 oktober 1914.

Peter Kollwitz was achttien jaar toen hij stierf. Käthe Kollwitz heeft er achttien jaar over gedaan om haar beelden vorm te geven. Voor alles: hij was oorlogsvrijwilliger en bereid om te

sterven en om te doden. Zijn ouders, die het in elk geval tot op een bepaald tijdstip hadden kunnen verhinderen, hebben dat niet gedaan. Hoe was dat toch mogelijk? (Fischer p. 63)

- Peter Kollwitz als student
- Peter Kollwitz op 2 oktober 1914, twintig dagen vóór zijn dood

In die nacht van 22 op 23 oktober 1914 sneuvelde Peter Kollwitz, de jongste zoon van kunstenaress Käthe tijdens het beleg van het geallieerde bruggenhoofd Diksmuide. Hij had zich bij het begin van de oorlog in Berlijn als vrijwilliger gemeld en kwam om toen hij voor de eerste maal aan het front werd ingezet en als eerste van zijn regiment sneuvelde. Hij heeft de vijand zelfs nooit gezien. Volgens getuigenis van andere soldaten van zijn regiment heeft hij niet aangevallen, hij bevond zich in een beschermde greppel langs de weg. Waarschijnlijk is hij getroffen door een verdwaalde kogel of door een loden balletje van een shrapnel, een wapen dat als een granaat werd afgevuurd en van op zekere hoogte een aantal gloeiend hete loden balletjes⁴ rondschoot.

Vandaag staat Het Treurende Ouderpaar van Käthe Kollwitz op de Duitse Soldatenbegraafplaats van Vlad slo-Praetbos, waar in 1956 in het raam van herinrichten en samenbrengen van begraafplaatsen de gesneuvelden van Roggeveld herbegraven werden en de beelden mee verhuisden. De bezoeker kijkt bij het betreden van het dodenveld over een enorm grafveld heen naar de ontroerende beelden. De gesneuvelden die vroeger in Roggeveld begraven lagen, rusten ook nu aan hun voeten.

Aan de vorm van dit kunstwerk heeft Käthe Kollwitz jarenlang met gips gewerkt, tot ze een bevredigend resultaat bewaakte. De Berlijnse beeldhouwers, de professoren Fritz Diederich en August Rhades hebben haar idee in Belgisch graniet uitgevoerd. De Nationale Galerij van Berlijn heeft in 1932 de beelden enkele weken tentoongesteld voor ze naar hun bestemmingsoord in Vlaanderen werden overgebracht. Het was toen net voor de machtsovername van Hitler, hoog tijd dat ze uit Duitsland weg waren, want haar kunst werd door de nazi's als ontaarde kunst beschouwd.

³ Het Praetbos op de grens van Vlad slo met Koekelare.

⁴ In de tijd van de Koreaanse oorlog 1953 liepen wij na schooltijd de velden af op zoek naar schroot en loden balletjes, want de vraag naar metaal was groot en de verloning interessant voor onze spaarpot.

Op zoek naar sporen uit het korte leven van Peter Kollwitz

“We bevonden ons in een gletsjerstreek in Noorwegen, waarvan nog niet eens een landkaart bestond. Zogenaamd ‘terra incognita’, onbekend land.” Hans Koch aan het woord. Hans Koch, vriend en leeftijdgenoot van Peter, zit in een rolstoel. Met klare geest formuleert hij verfijnd en met Berlijnse tongval zijn gedachten. Ik (*Fischer*) bezocht hem in juni 1994 in het bejaardentehuis in het Sauerlandse stadje Meinerzhagen. Hij was toen 97 jaar en een echte zwartkijker. De wereld: een gekkenhuis. De mensheid: een volledige mislukking regelrecht de afgrond tegemoet. Eigenaardige tegenstelling of misschien ook niet bij dit doemdenken: een groot deel van zijn lange leven heeft Hans ‘het visioen van de nieuwe mens’ nagejaagd. Met Gustav Landauer discussieerde hij over het socialisme als liefdesproces, met Franz Oppenheimer over de landhervorming, met Martin Buber over de weggetjes in Utopia⁵. Hij heeft landbouwcommunes gesticht en weer ontbonden, kleine machines voor bodembewerking ineen geknutseld en daarmee na de Tweede Wereldoorlog het Hako-bedrijf in Bad-Oldesloe opgebouwd, een succesrijke middenstandsonderneming. Nu verlangt hij naar de dood.

Maar om over de reis naar Noorwegen in de zomer van 1914 met Peter Kollwitz en de vrienden te vertellen, dat ziet hij nog wel zitten. Midden de Noorse natuurpracht vernamen ze berichten over mobilisaties en oorlogsverklaringen in de beschaafde wereld. Samen hebben ze toen besloten om zich als vrijwilligers te melden. Laatste herinnering aan het vooroorlogse Europa: “In de trein van Bergen naar Oslo,” zo vertelt Hans, “zaten in onze wagon ook Fransen en Engelsen allen bijeen. We hebben elkaar vriendelijk behandeld en gezegd, ja wij willen naar huis want het is oorlog...”. (*Fischer* p. 69)

Met de laatste stoomtrein die nog reed, bereikten ze Rügen. Erich Krems, Peters beste vriend, herinnert zich een jaar later in een brief van 15 augustus 1915 nog de nacht in het station van Saßnitz, waar ze bruingebrand naast hun rugzakken op de D-trein naar Berlijn zaten te wachten. De brief is een unieke, ademloze expressionistische woordenwaterval:

“Het was toen we uit Noorwegen terugkwamen. Een nacht in Saßnitz, de eerste nacht weer in Duitsland, we waren opgewonden, als vleermuizen in de schemering rondfladderend, in de wachtzaal van het station. Daar hadden Peter en ik een

gesprek. Op onze vragen: wat is godsdienst? wat is het eeuwige vuur? meenden we een antwoord gevonden te hebben in de uiteenzettingen die leraar Gustav Wyneken ons gaf over de objectieve geest, over de onvervulde wereld, over de levenshouding en hij besloot dat onze daden uitingen zijn van onze strijd, bouwstenen waarmee we ons levenswerk moeten vervullen. Maar het heimwee blijft. Dat merken wij altijd bij elkaar. En toen die nacht spraken wij het uit en beseften we dat de grotere gemeenschap, dat de wereld die met ons in de Dom knielend zat te bidden, dat de Kerk en de cultus faalden. Wij waren allebei zintuiglijke mensen, zin zonder vorm is zinloos, kleurloos, het naakte zijn. Deze tijd van grote overgang is ons uur. Ons zijn en onze zin. Onze schoonheid en onze vloek...” (*Fischer* p. 69-70)

Om een open conflict met haar zoon te vermijden, heeft Käthe er in toegestemd dat Peter zich kon melden als vrijwilliger. Dit hield in dat ze ermee akkoord ging dat haar zoon mensen zou ombrengen voor het vaderland. In het gezin Kollwitz heerste grote spanning tussen vader en moeder. Vader wou dat Peter zijn officiële oproepingsbrief van het ministerie van Landsverdediging afwachtte, moeder was inschikkelijk. De mogelijkheid bestond dat hij zonder haar of hun toestemming van huis zou wegvluchten om samen met zijn vakantievrienden van de rugzaktrip naar Noorwegen in een regiment te worden ingelijfd.

Enkele fragmenten uit het dagboek van Käthe Kollwitz

Augustus 1914 Oorlog

Op zondagavond 1 augustus kwamen we (*Käthe en haar man Karl*) in Berlijn aan van uit Koningsbergen⁶ in het Friedrichstation. Daar vernamen wij de moord op Jaurès⁷. Terwijl Karl de bagage bijeenzocht, liep ik binnen in het café Monopol. Opschudding. We trokken naar huis, dan kwam Hans. Hij was verschrikkelijk opgewonden, bleek en mager. Hij was gemobiliseerd. Zijn vriend Reschke: “Godzijdank dat de mobilisatie is afgekondigd, de spanning was ondraaglijk geworden.”

Als ik me maandag 3 augustus goed herinner, schrijft Hans zich die dag op de militaire stamlijst in. Veel heen- en weer getelefoneer met zijn kennissen of ze zich melden in Augsburg of Stendhal ofwel in Berlijn. Karl en ik gaan naar het Noorse Consulaat om inlichtingen over Peter in te winnen. (*Die Tagebücher*, p. 149)

⁵ *Utopia: het ideale eiland, geschreven door Thomas More (1478 – 1538)*

⁶ *Koningsbergen; waar Käthe opgroeide, toen Duits grondgebied: nu Kaliningrad, een Russische enclave aan de Oostzee tussen Polen en Litouwen.*

⁷ *Jean Jaurès: Frans socialistisch politicus die op 31 juli 1914 door een Franse nationalist werd vermoord omdat hij tegen de oorlog en voor de vrede was.*

Dinsdag 4 augustus 1914

Hans zet samen met enkele studenten en met Joachim Kaiser eens alles op een rijtje. Op die dag of al eerder bezorg ik hem het nodige wasgoed. Kleine groepjes reservisten lopen zingend naar de kazernes. (Die Tagebücher, p. 149-150)

Woensdag 5 augustus 1914

Zijn vriend Alexander rukt vroeg de deur open: "Engeland heeft ons de oorlog verklaard!" Dan ijlt hij weg. Hans ordent zijn spullen en neemt afscheid. Hij trekt naar de kazerne. (Die Tagebücher, p. 151)

Donderdag 6 augustus 1914

Ik richt de kamer boven in voor inkwartiering van soldaten. Van uit de kazerne laat Hans weten dat hij bezoek mag ontvangen. Ik had tijdens die dagen heel weinig te doen. De vrouwenhulpactie was er nog niet. Lange eenzame uren. Dan plots een gevoel alsof iemand zegt: "Die jongens gaan sterven en jij verbeuzelt hier je tijd." (Die Tagebücher, p. 151)

Zaterdagavond 8 augustus 1914

Van deze dag herinner ik me heel weinig. Alleen dat ik over de middag bij Hans was. 's Avonds zat ik aan tafel, hoorde haastige stappen in de gang: daar was Peter. (*hij kwam vervroegd thuis van zijn rugzakvakantie in Noorwegen*) Het weerzien werd een wondermooie avond. Tot laat in de nacht waren wij alle drie samen. (Die Tagebücher, p. 152)

27 augustus 1914

(Voor België was de oorlog op 4 augustus begonnen)

Gabriele Reuter schreef in "Dag" over de opgave van de vrouwen. Ze sprak over de wellust van het offer, een uitdrukking die me erg trof. Waar vinden al die vrouwen, die heel zorgvuldig over het leven van hun geliefden gewaakt hebben, de heldhaftigheid om hun zonen naar de kanonnen te sturen? Ik vrees dat na die geestelijke salto een des te zwaartere vertwijfeling en ontuchtering komt. Ik denk dikwijls dat het veel zwaarder is voor ouders (*in de oorlog*) hun zoon te verliezen dan een getrouwde vrouw haar man. Want zij die achterblijft, is jong en na de rouwperiode herpakt haar levenskracht. Maar wat Karl en ik verliezen als onze zonen omkomen, dat is onherstelbaar. Als je om en bij de 50 jaar bent, dan is die spankracht naar nieuw geluk er niet meer. (Die Tagebücher, p. 158)

Woensdag 28 oktober 1914

Mooi weer. Meier stuurde zijn ouders een kaartje op 22. Hans haalt me over om met hem naar Potsdam te rijden. We stappen door de nieuwe tuin naar de kazerne. Onderweg spreken wij

over allerlei zaken. Ik praat met hem over mijn werk en over het feit dat ik niet in een vorm kan uitdrukken wat de oorlog voor mij betekent. Elke typische vorm is al uitgeprobeerd. Aan iets zo nieuw zou ook een nieuwe uitdrukkingvorm moeten beantwoorden. Ik schiet tekort, ik voel me onbekwaam de nieuwe waarden en de veranderde instelling uit te drukken. Ik vertel Hans... (Die Tagebücher, p. 174)

Vrijdag 30 oktober 1914

(Bericht van de Duitse overheid)

"Uw zoon Peter is gesneuveld" (Die Tagebücher, p. 174)

November 1914

Lieve vrouw Schröder en lieve Dore. De mooie sjerp zal mijn jongen niet meer nodig hebben. Hij ligt in het graf. Bij Diksmuide is hij als eerste van zijn regiment gesneuveld. Voor hem is het lijden voorbij.

Bij zonsopgang heeft het regiment hem begraven, zijn vrienden hebben hem in het graf gelegd. Daarna hebben zij zich weer in de strijd gegooid. Wij danken God, dat hij zo onopvallend uit dat bloedbad is weggenomen.

Kom ons alstublieft nog niet bezoeken. Maar veel dank voor het medeleven, wij beseffen dat u het leed met ons deelt. Karl, Käthe Kollwitz en Hans

10 november 1914

Vóór alles wat Hans Koch vertelde – er ligt een tot nu toe ongepubliceerd bericht voor van Hans Koch "Oorlogsbelevissen van Hans uit de loopgraven":

"Het werd weldra ochtend. Hoe zou het er daarbuiten uitzien? Ik vroeg iemand: Waar ligt dan die man die gesneuveld is? Hij antwoordde: Hier juist boven, twee passen van de uitgang van de loopgraaf. Ik klom uit de dekking en toen zag ik... Hij moet dus heel dichtbij gelegen hebben. Daar lag er maar één, de eerste dode van onze compagnie – en moest jij dat nu juist zijn, Peter?!

Hij lag daar met het geweer in aanslag, zijn rechterknie een beetje opgetrokken, alsof hij leefde, alleen zijn hoofd was op de bodem neergezonken. Maar hij kan geen pijn gehad hebben, anders zou hij toch nog een kleine beweging gemaakt hebben, misschien met zijn hand. En nu wist ik ook ineens wie in de nacht zijn geweer niet losgelaten had.

Dan nam ik een spade en begon bij de toegang tot de boerderij een rechthoekig stuk uit te graven. Al gauw kwamen anderen mij helpen: hij moest toch minstens een mooi graf hebben.

Het graf was klaar maar ineens lagen we weer onder vuur. Iedereen zocht dekking waar hij kon. Ik ging in het graf liggen tot het kogelgefluit ophield. Dan krabbelde ik overeind en

strompelde verder. Ik had uiteindelijk geen kracht meer om mijn gevoelens te beheersen. Toen ze mijn vriend in het bruine dekzeil wikkelden en in de put legden, ging ik wat verder. Ze zouden dan ten minste niet merken hoe bleek ik was. Toen ik me omdraaide, zag ik hoe een mooie gestalte naar het graf toekwam, iemand met witte haren maar nog met jeugdige trekken: dat was de graaf, de chef van het bataljon. Hij sprak met ernstige, vaste stem en besloot met de spreuk: "Wees trouw tot in de dood, ik zal je huldigen met de levenskroon." Hij nam als eerste een eikentwijg en plantte die op het grafheuveltje. Na hem kwam de kapitein. Dan liet de luitenant een kruis maken en schreef er op: "Hier stierf Peter Kollwitz de heldendood voor het vaderland. Hij was oorlogsvrijwilliger Res. Inf. Reg. 207." We plantten het kruis aan het hoofd van het graf, belegden het heuveltje met graszoden en staken er eikentakjes met herfstkleuren tussen en een paar grotere takken op het kruis." (Käthe Kollwitz, Die Tagebücher p. 793)

Een beetje afwijkend, maar niet helemaal tegenstrijdig aan vorig verslag is het bericht van luitenant Keim, dat Käthe Kollwitz in een brief van 29 november 1914 aan haar andere zoon Hans (hij was op dat ogenblik ook soldaat in Spa) weergeeft:

"Mijn jongen, daarnet was Keim hier (op bezoek). Hij was in de onmiddellijke nabijheid van Peter. Hij zegt dat ze in goed gecamoufleerde en beschutte (straat)greppels zaten die als loopgraven dienden, waarin één deel van de compagnie zich bevond, het andere deel was in de greppel langs de overzijde van de kasseiweg (Diksmuide-Oostende). Peter was naast hem. Er werd hard geschoten, zodat Keim het bevel gaf: "Allen hierheen in de greppels!" Peter heeft dit bevel luid herhaald en geroepen. Hij is recht gesprongen om naar de overzijde van de weg te lopen. Op dat ogenblik werd hij getroffen. Keim en de anderen hebben hem in de loopgraven getrokken, omdat ze dachten dat hij alleen maar verwond was. Hij moet op slag dood zijn geweest. (Fischer, p. 72-73)

Van alles wat Hans Koch ons over Peter vertelde, bewaar ik twee dingen diep in mijn hart: ze waren op een avond ingekwartierd bij Belgische mensen en hun kinderen kropen bij Peter op de schoot en speelden met hem. En dan nog dit: onder hen bevond zich een mens met een slecht karakter, zegt Hans Koch, een gewone jongen. Toen Peter gesneuveld was, heeft hij gezegd dat hij Peter graag zag. Hij stelde voor graszoden uit te steken en ze op het graf te leggen. Dat hebben ze dan ook gedaan. Tussen de voegen hebben ze eikenbladeren gestoken en boven rond het kruis nog veel eikenbladeren gevlochten. "Het zag er heel mooi uit," zegt Hans Koch.

Op 10 november was ik (Käthe) 's avonds bij Hans in Tempelhof (Berlijn). Hij ziet er bleek en aangedaan uit. Ik zeg hem waarom

ik meen dat hij zich niet verplicht moet voelen naar het front te gaan. Hij antwoordt: "Als ik er nu van overtuigd ben dat ik later slechts iets kan verwezenlijken als ik eerst de oorlog heb meegemaakt!" Ik zeg: "Blijft dat dan niet hetzelfde als je zieken verzorgt of aan het front staat? Zijn je vader en ik niet honderdmaal meer door de oorlog gegaan dan velen door een beschieting? Met een beetje hoop in mijn hart neem ik afscheid en keer terug naar huis. (Die Tagebücher, p. 175)

Dat hij daar nog met zijn geweer lag, zou volgens deze versie niet kloppen. Met die verslagen willen de ooggetuigen natuurlijk de familie en vooral de moeder Käthe Kollwitz troosten. Het maakt er de zoektocht naar de waarheid en niks dan de waarheid natuurlijk niet eenvoudiger op. En hoe het er precies aan toeging, zullen we nooit meer te weten komen.

Pas veel later, als 90-plusser, zal Hans Koch die andere hoger aangehaalde versie over de dood van Peter Kollwitz vertellen.

Hij wordt ter plaatse begraven, want niemand wist toen dat het front daar aan het IJzerfront zou stabiliseren. In de literatuur daaromtrent beweren sommigen dat hij nabij de Esense kapel Onze-Lieve-Vrouw ter Hulpe zou zijn gesneuveld en direct begraven in Roggeveld. Maar dat klopt niet met de werkelijkheid. Die voorstelling van de feiten wordt dan door anderen gretig overgenomen, wat leidt tot een misleidende legende. Zijn Regiment 207, onderdeel van Divisie 44 bevond zich ten noorden van de Handzamevaart in de omgeving van Beerst. Regiment 207 was tijdens de belegering van Diksmuide nooit ten zuiden van de Handzamevaart in de sector van Divisie 43. Pas vele maanden later, in december 1916, als het even rustiger wordt aan het Belgisch-Duitse front ontstaat geleidelijk bij Roggeveld één van de vele begraafplaatsen voor Duitse gesneuvelden. Maar de meesten, zoals Peter Kollwitz, zullen er pas na de oorlog worden bijgezet, concreet in zijn geval vermoedelijk eind 1923.

Nog tijdens de oorlog vatte het echtpaar Kollwitz het plan op om het graf van de zoon te bezoeken. Dat was natuurlijk onmogelijk en uitgesloten. Geen enkele Duitse familie kreeg daartoe vergunning. Pas in 1926 werd dat plan, die droom, concreet. Karl Kollwitz en Käthe reisden naar Vlaanderen, naar Roggeveld, waar Peter ondertussen was bijgezet. Käthe Kollwitz wou zich ter plekke overtuigen van de mogelijkheden van de begraafplaats waar haar zoon lag, vóór ze zich met vernieuwde kracht aan de treurende ouderfiguren zou wijden. Het dagboek vertelt weinig over het verloop van de reis, maar des te meer over haarzelf in brieven aan Hans en Otilie (haar schoondochter).

6 februari 1915 (Peter zou negentien geworden zijn)

Hans schrijft: "Dikwijls roept hij boos op mij, als ik oneerlijk ben. Altijd dezelfde droom: hij is er nog, er is nog een mogelijkheid

dat hij leeft en terugkomt, maar dan nog in mijn droom wordt het duidelijk, hij is dood”.

“Zaadvruchten mogen niet vermalen worden.” (Goethe)

“Lise Hofferichter was hier,” noteert Käthe Kollwitz later, op 9 juli 1916 in haar dagboek. “Zij heeft Peter gezien op de dag toen hij uit Noorwegen terugkwam. Toen zij de deur van de stadstram openmaakte, stapte Peter juist uit. Zij heeft gevraagd of hij nu ook naar het front ging en hij heeft positief geantwoord. Toen de tram in beweging kwam, keek ze nog naar hem. Peter stond bij de trap die naar beneden leidt. Met zijn rugzak en zijn wasgoed. Bruingebrand en groot. Zonder hoed. Hij heeft nog naar haar gekeken en gelachen.” (Fischer p. 70)

Jeep haalt een brief aan van Käthe (geschreven eind '16):

“De tijd wordt opgevuld met werken, dat is het belangrijkste. 's Avonds zorgen mijn man en ik dat we een beetje samen kunnen zijn. Het is niet veel. En dan is er Hans, aan wie ik zoveel brieven schrijf. En ik zit aan tafel in Peters stille kamer. Daar schrijf ik, daar lees ik. Met Peters vrienden in contact te blijven, dat is mijn enige verlangen. Die jongens zijn allemaal mijn vrienden geworden, in zekere zin mijn zonen. Maar ook deze zonen zijn allemaal verdwenen. Vier zijn hem in de dood gevolgd. Hier liggen hun brieven en hun foto's.

Van hen die met Peter op de Kunstschool waren, blijft er nog één over. Hij vecht aan het Oostfront, hij is een eenzame moederloze jongen. Hij nam me in vertrouwen. Mocht hij terugkomen, ik zou hem liefhebben. Het doet zo'n pijn vast te stellen dat de ene na de andere verdwijnt. Ik voel moederlijke voor hen allen, omdat ze met mijn eigen kind verbonden waren. Eén van hen komt dikwijls, hij moet niet meer naar het front, want zijn arm is stukgeschoten. Hij is de enige overgeblevene van het groepje rugzaktoeristen naar Noorwegen in 1914. Jeep, moest je weten hoe ik naar de vrede verlang. Jij ook, ik weet het, iedereen. Ik ken er nog maar weinig om wie ik in angst moet leven (*Hans is niet direct aan het front, maar in Spa*). Maar Vrede, Vrede, stop de oorlog. Maak een einde aan het doden! Het is nu twee jaar geleden dat Peter vertrokken is. Twee jaar geleden gingen Peter en ik hand in hand onder de sterrenhemel. Twee jaar! Weet je, ik ben anders geworden, mijn man is anders geworden. Als het grote werk af is, zal ik met beide figuren een grafmonument maken. Dan zal je zien hoe wij veranderd zijn.”

5 februari 1917

Morgen zou Peter 21 jaar geworden zijn. Geen brief van Hans... Peter, was er geen oorlog uitgebroken, dan zou jij nu misschien wel een voettocht door Italië maken. (Die Tagebücher, p. 299)

Negen jaar na de dood van Peter schrijft ze aan haar vriendin Jeep:

“Dat Peter aan het front door zijn vrienden werd begraven vond ik heel lief. Ik dacht: als de oorlog voorbij is rijden we er heen. We vinden er de boerderij (*bij Beerst Tramstatie?*) waarbij hij begraven ligt en planten seringen bij zijn graf. En aan het hoofdeinde een jonge linde. Op het houten kruis moeten zijn naam en leeftijd staan: achttien.

En dan komt opeens het bericht van een verantwoordelijke dat ze zijn stoffelijke resten overgebracht hebben naar een verzamelbegrafplaats (*Roggeveld*). Totaal vreemde mensen hebben zijn vrede gestoord. Ik zorgde voor zijn kamer, zijn bed, zijn spullen. Maar Jeep, wat is alles veranderd! Het is negen jaar geleden dat ik de levende Peter zag en voelde. Jeep, hij is herinnering geworden. Vroeger stroomde uit elk ding dat van hem was, dat hij had aangeraakt, een warme aangename golf door me heen. Hij was altijd bij mij en ik bij hem. Nu denk ik de meeste tijd van de dag niet meer aan hem. Ik had nooit gedacht dat het zo zou worden, maar toch is het zo!”

Terug naar 1914 bij de aanvallen op Diksmuide

De eerste aanval van het Vierde Duitse Leger (*o.l.v. Albrecht von Württemberg*) op Diksmuide op 21 oktober verliep in een totale chaos en eindigde in een verschrikkelijk bloedbad. Het 207de Infanterieregiment, onderdeel van dat Vierde Duitse Leger, waar Peter Kollwitz en zijn vrienden bij hoorden, lag in de nacht van 22 op 23 oktober 1914 vermoedelijk zo'n twee km ten oosten van de IJzer langs de kasseiweg van Diksmuide naar Oostende ter hoogte van Beerst.

In 1994, tachtig jaar na de feiten herinnert Hans Koch zich het oogenblik waarop Peter Kollwitz werd getroffen: “We bevonden ons in een verborgen stelling, we hadden die zelf gemaakt. Uit een gehucht vlakbij (*Beerst Tramstatie?*) hebben wij deuren en vensters uit de huizen gehaald en op onze loopgraven gelegd met dikke graszoden daar bovenop. Dat was het beste wat we konden doen. En toch was het niet genoeg. Peter Kollwitz was bij mij. Als uit de hemel floot plots een kogel dwars door de schietstelling via zijn mond in zijn hart. Hij zakte ineen en heeft geen woord meer gezegd. Dan hebben wij vervolgens naast de loopgraaf een put gemaakt, hem in een veldzeil gewikkeld en begraven. Dan heeft nog iemand een korte lijkrede gehouden. Zo is hij daar gestorven als eerste van zijn regiment.” (Fischer, p. 70)

De boeren hadden in paniek de hoeses verlaten. In vele gevallen werden runderen, varkens en pluimvee aan hun lot overgelaten. Vooral zwijnen verwilderden snel en het werd gevaarlijk om een zeug met biggetjes te benaderen. Tijdens een nachtelijke patrouille onder maanlicht in de omgeving van Diksmuide joegen Franse Marinefuseliers samen met zwarte Senegalese Tirailleurs een bende

varkens weg, die lijken aanvraten. Die vaststelling ontlokte bij de Senegalezen de opmerking dat Mohammed gelijk had varkensvlees als onrein te beschouwen. Voorlopig wou geen enkele soldaat nog varkensvlees eten.

Wie omkwam bij de bestorming van Diksmuide werd in het beste geval meestal voorlopig ter plekke in de grond gestopt. Zo gebeurde ook met het stoffelijk overschot van Peter Kollwitz. Pas in december 1916 begonnen de Duitsers met de aanleg van de begraafplaats Roggeveld op de grens van de gemeenten Esen en Zarren ten oosten van de Steenstraat. Samen met de stoffelijke resten van ruim duizend andere soldaten werd Peter daar pas na de oorlog eind 1923, begin 1924 herbegraven. Käthe Kollwitz getuigt in een brief aan haar beste vriendin Beate Bonus-Jeep over haar verlangen en haar ontgoocheling om tijdens de oorlog naar zijn frontgraf te reizen:

“We hebben de hoop opgegeven om Peters graf te bezoeken. Ik heb Hans geschreven of hij met die bedoeling enkele dagen vrijaf kon krijgen. Als soldaat, want dat is hij toch nog altijd, kan hij daar misschien heen. Voor burgers is het onmogelijk. Als de boerderij nog bestaat waar hij achter een muur begraven is en niet alles ondersteboven is geschoten, dan moet Hans zijn graf zeker nog kunnen vinden. Misschien wordt het vrede met de komende lente en dan kunnen wij de plek bezoeken waar onze geliefde Peter ligt. (geschreven winter 1916-1917) (Sechzig Jahre Freundschaft mit Käthe Kollwitz, p. 136)

“Eerst later (eind 1923) toen we het bericht kregen dat Peter ontgraven werd (uit zijn frontgraf) en zijn stoffelijke resten op een grotere verzamelbegraafplaats (Roggeveld) werden bijgezet, rijpte bij mij het nieuwe plan om daar twee alleenstaande beelden bij te plaatsen.

De begraafplaats Roggeveld, waar Peter bijgezet werd (foto's Kenniscentrum IFFM)

Ik maakte twee schetsen van Vader en Moeder en legde ze aan het toenmalige ministerie voor met een verzoek om materiële hulp. Nog vóór ik zestig jaar werd (1926), reisden Karl en ik naar de plek waar nu Peters graf lag, naar Roggeveld. De begraafplaats was nog in toestand van aanleg, met draad omgeven (een Belgische man hielp ons om op de begraafplaats te komen). Wij vonden Peters graf. Ik nam de maat van de begraafplaats.

Terug in Berlijn toog ik dan opnieuw aan het werk. Voor mijn zestigste verjaardag schonk het ministerie mij 10.000 mark voor de voltooiing van de figuren in steen. In 1927 stelde ik ze in gips voor in de Academie en gaf de profs Fritz Diederich en August Rhades de opdracht voor de uitvoering in Belgisch graniet (blauwe hardsteen). In de zomer van 1932 werden de beelden op Roggeveld opgesteld. Karl, Hans en ik waren aanwezig. In Diksmuide zagen we dan voor het eerst de grote Toren, die door de Vlamingen was opgericht en waarop in vier talen: Nederlands, Frans, Engels en Duits te lezen stond: Nie wieder Krieg!" (Käthe Kollwitz, die Tagebücher, p. 746)

Ik sta aan de weg van Diksmuide naar Oostende in de nabijheid van Beerst. Een brede, druk bereden met populieren afgezoomde steenweg. Links en rechts ligt het tafellakke polderland. Aardappel- en rapenvelden, veeweiden, verspreide boerderijen. Ginds trekt een tractor met een ploeg diepe voren. Toen, in de herfst van 1914, was dat het Niemandland. Als je de straat oversteekt en (in westelijke richting) verder gaat, sta je na enkele honderden (In werkelijkheid toch anderhalve km) meter aan de oever van de IJzer. Hier ergens in deze lieflijke omgeving moet de plek zijn waar Peter Kollwitz in de nacht van 22 op 23 oktober gesneuveld is, in de greppel naast de weg. (Fischer, p. 73)

Grafkruis van Peter op Roggeveld (foto Kenniscentrum IFFM)

23 oktober 1914 begon met heerlijk herfstweer, zo beschrijft een militair-historisch rapport het weer. Het dagorder van de Divisiestaf, waarbij het 207de Infanterieregiment hoorde, luidde als volgt: “De 44ste Reservedivisie zal vandaag noordelijk van Diksmuide de IJzer oversteken en dan zuidwaarts trekken om de stad in de rug aan te vallen”

Ondertussen was Peter Kollwitz (van Regiment 207) al niet meer bij de levenden.

Het bruggenhoofd Diksmuide werd op dat ogenblik en nog tot 10 november 1914 verdedigd door Belgen, Fransen en Senegalezen. Admiraal Ronarc’h, de algemene bevelhebber van het bruggenhoofd stuurde een afdeling Franse mariniers naar km-paal 16 langs de IJzer om de Duitsers op te vangen en tegen te houden, waarmee de kiem werd gelegd voor de latere ontwikkeling van de Dodengang, want de Duitsers raakten niet veel verder dan de Petroleumtanks.

In volgend fragment van “commandant X” is de tekst letterlijk overgenomen met aanpassing van de spelling:

“Nochtans is de vijand tot alle offers besloten om de overwinning te behalen. Hij heeft talloze verse troepen voor Diksmuide moeten samentrekken en hun bevel gegeven Diksmuide koste wat kost in te nemen, want hun hardnekkigheid is onuitputtelijk. Nauwelijks teruggeslagen rukken zij opnieuw ten aanval met steeds groter wordende kracht.

Welke buit heeft men hen dan toch beloofd dat zij zich zo laten doden? Welke drank heeft men ze geschonken om ze met deze wilde moed te bezielen? Dronken van bloed, met duivelse gelaatstrekken en huilend als wilde beesten, stormen zij ten aanval vooruit, belust op moord, struikelend over de lijken, de gewonden vertrappend, bij honderden neer gemaaid, maar steeds terug ten aanval rukkend.

Soms gelukt het enige aanvallers om de borstwering van een loopgraaf te bereiken. Dan worden er gevechten geleverd, man tegen man, met kolfslagen en bajonetsteken. Men scheurt elkander het lichaam open, men maakt elkander af, schedels worden stuk geslagen, maar nergens verliezen de verdedigers een duimbreed grond. Elfmaal in de noordelijke en oostelijke sectoren en vijftien maal in de zuidelijke, komen de Duitsers zich aldus te pletter lopen op onze niet te overschrijden stellingen. Zij zullen de loopgraven slechts bereiken om de dood te vinden. Zij zullen eerst ophouden na volledige uitputting...” (Commandant X, p. 49-50)

- De moeder, gebroken van verdriet. Käthe: ‘Ik stond voor de vrouw, keek naar haar, naar mijn eigen gezicht, huilde en streekte haar over de rug’ (foto Kenniscentrum IFFM)
- Käthe over het beeld: “Zijn blik reikt niet ver genoeg. Hij overschouwt niet het hele grafveld, hij kijkt gewoon voor zich uit.” (foto Kenniscentrum IFFM)

Op 11 november 1914, de dag waarop het Duitse leger het bericht verspreide over “de jonge regimenten van het 4de Leger”, die zogenaamd onder het zingen van het lied “Deutschland über alles” een stormaanval hebben uitgevoerd bij Langemark zegt Hans Koch die er bij was: “allemaal onzin en bedrog!”

Op diezelfde dag schreef Erich Krems opnieuw een brief aan zijn vroegere leraar Gustav Wyneken:

“Ik geloof geen enkele van de gebruikelijke formuleringen over de voortreffelijke geest onder onze manschappen in het leger. Er is niets wat de soldaat daarbuiten vuriger wenst dan de vrede. Het is een erbarmelijke aanblik, allen laten ze de kop hangen. Allen hebben ze er de buik van vol. Het aanvoelen is algemeen: Wat voor een zinloze, vreselijke zaak is de oorlog! Niemand heeft hem gewild, niet de Belg die mij onder vuur neemt, niet de Engelsman op wie ik aanleg. Na al die “gemaakte” geestdrift blijft dit over: haat tegen de oorlog en haat tegen de regering die de oorlog voert.

En dan citeert Erich Krems vermoedelijk zowat de barkrukfilosofie van een Pruisische onderofficier die hij ergens aan het front of in een hulppost voor gewonden gehoord zal hebben:

“Wie heeft de oorlog veroorzaakt? Niemand van ons heeft hem gewild. Ik zal jullie zeggen wie: vier “heren”, de tsaar (*Nicolaas II van Rusland*), de president (*Poincaré van Frankrijk*), die Engelse kerel (*George V*) en onze keizer (*Willem II*). Deze vier zijn verantwoordelijk. En wij zijn de stommeriken. Wij laten ons afslachten. We zijn zo dom dat we klappen verdienen. Ik ga het jullie vertellen. Met mij ging alles goed: lieve vrouw, aangename familie, goede zaak. Ik heb me toen geen politiek aangetrokken. Maar nu doe ik het wel. Nu heb ik een levensdoel. Ik heb een voorgevoel dat een andere tijd aanbreekt. Zonder keizer, zonder tsaar. Een republiek voor elk volk, een republiek voor alle mensen.”

De “geest van 1914” was weggeëbd. In de redenering van die 18-jarige kondigt zich reeds de “geest van 1918” aan. En een tot op vandaag niet vervuld politiek programma. De (*Duitse*) revolutie van 1918 heeft Erich Krems niet meer meegemaakt. Zij heeft zijn hooggespannen verwachtingen niet kunnen inlossen. Hij sneuvelde bij de eerste gevechten in de Slag bij Verdun op de leeftijd van 20 jaar op 10 maart 1916. Hans Koch raakte tweemaal zwaar gewond, keerde naar Berlijn terug en was actief in de anti-militaristische beweging en in de revolutie van 1918-19. Hij stierf na een lang en druk leven, hij werd net geen 98 en overleed op 9 februari 1995. (Fischer, p. 73)

Hans Kollwitz treedt in het huwelijk met Otilie Ehlers

6 februari 1921 (*Otilie in verwachting*)

Vandaag zou Peter 25 jaar geworden zijn. De lieve Hans bracht voor mij een bosje tulpen mee en we plaatsten de bloemen bij Peters silhouet. Hoe dikwijls heb ik ondertussen zijn bed en de stoel ernaast met bloemen versierd.

Ik heb er met Hans over gesproken: als het een jongen is, mag hij dan Peter heten? Hans is niet geneigd me daarin te volgen. Hij meent dat de herinneringen aan zijn broer Peter daarmee zullen wegdeemsteren als een nieuwe mens dezelfde naam krijgt. (Die Tagebücher, p. 494)

11 juli 1921

Het is zondag, de klokken luiden. Nu zijn wij grootouders. Een nieuwe mens is gisteren uit Gods hand geboren. Lief kind dat de naam Peter krijgt, zegen over jou!

Maandag 3 oktober 1921

Sinds gisteravond ben ik in Lichtenrade, waar Hans en Otilie wonen. De kleine Peter verrast me. Zijn gewicht is toegenomen en hij ontwikkelt zich goed. Beweeglijk draait hij zijn hoofdje. De mooie, heldere, pientere oogjes volgen elke beweging. Hij heeft een aanstekelijk lachje en een warm kraaitoontje. Prachtig zoals hij daar naast Otilie in bed ligt. Hij is niet alleen een gezond, maar ook een verrukkelijk jongetje. Nadat hij gedronken had, mocht hij een poosje naast mij in bed liggen. Hij raakte me met zijn kleine warme voetjes aan en met zijn stemmetje maakte hij alle mogelijke geluidjes. Plots plaste hij me nat. (Die Tagebücher, p. 510)

Op 29 mei 1923 brengt Otilie twee meisjes ter wereld: Jördis en Jutta. Toen Otilie in 1900 geboren werd, had de familie een fles wijn gekregen. Hans kraakt de fles en samen met Karl en Käthe drinken zij uit een oude zilveren beker op de gezondheid van die twee nieuwe mensen.

23 oktober 1923

Zondag. Zeven jaar geleden sneuvelde Peter. Ik zit boven in de ruimte waar Hans en Otilie gewoond hebben en nu mijn slaapkamer is. Peters verzamelkast met gesteente staat hier met het hoofd van Narcissus. Ik schrijf aan moeders tafeltje. Eergisteren las ik in mijn dagboek wat ik in 1916 schreef. Wat was ik toen in de rouw om zijn dood. Maar ondertussen zijn zeven jaar voorbij. Zijn lijk is door de aarde verteerd, ik heb moeite om zijn beeld in mij op te roepen. Mijn verdriet is verdwenen. Ik leef graag, intensief graag, vooral als ik kan werken. Maar als ik de huidige tijd vergelijk met die van toen, dan lijkt dat verleden me niet erg waardevol. Toen leefde ik in mezelf, in mijn eigen wereld, nu sta ik heel open voor de wereld. (Die Tagebücher, p. 511)

Reis naar Roggeveld, Duitse begraafplaats langs de Steenstraat op de grens van Esen en Zarren

Käthe Kollwitz wou zich ter plekke van de toestand van het grafveld, waar haar zoon Peter lag en de schikking van de graven vergewissen, voor ze zich opnieuw aan de treurende ouderfiguren zou wijden. Over het verloop van de reis onthult ze weinig in haar dagboek. Maar in haar brieven aan Hans en haar schoondochter Otilie beschrijft ze die uitvoerig en levendig.

Maandag 7 juni 1926

Gent. Hier was (*onze zoon*) Peter (*half oktober 1914*). Op één van zijn laatste postkaarten schreef hij dat ze hier 's nachts waren binnengetrokken en in het oude binnenhof van de burcht (*'s Gravensteen*) onder fakkellicht bijeen stonden. Ook wij hebben

die plek bezocht, we komen altijd maar nader bij hem. De stad is mooi. Vol pracht liggen de drie kerken op één lijn. Het altaar van Gent. Maar het Begijnhof heeft me ontgoocheld. (Die Tagebücher, p. 890)

Dinsdag 8 juni 1926.

(Käthe en Karl Kollwitz bezoeken de begraafplaats Roggeveld)

Vandaag waren we bij Peters graf. Daar liggen wel 1500 – 2000 soldaten, kruisje naast kruisje voorzien van een nummer. Ongeveer op de helft staat alleen: “Onbekende Duitser”. De begraafplaats is heel eenvoudig en door een omheining afgesloten. Er is niets wat mijn plan onmogelijk maakt. De mensen zijn vriendelijk. Diksmuide is volledig nieuw herbouwd, slechts van één huis waren de muren nog bruikbaar. Ook Duitse en Vlaamse bunkers en loopgraven zijn er nog te zien. (Die Tagebücher, p. 890)

11 juni 1926, Mariakerke – Oostende

Lieve kinderen, vandaag is het Georgs verjaardag, wij zullen vanmiddag in Oostende samen koffie drinken. Eergisteren verspeelden we onze tijd met de hele dag te proberen van Diksmuide naar Oostende te geraken. Brugge hebben we voor nu opgegeven, we wilden er met het buurtspoor geraken, maar hadden voortdurend pech. We maken van de gelegenheid ook gebruik om in Diksmuide een bloemenzaak te vinden om met de verkoper af te spreken.

Na onze (eerste) aankomst in Diksmuide moesten wij met de trein naar Zarren⁸ terugkeren. Tussen Zarren en Esen ligt Roggeveld, zo vertelden ze ons. Waarschijnlijk heet een meer opzij gelegen gehucht zo, de begraafplaats ligt dicht bij de weg. We kwamen bij een kruispunt en vroegen nog maar eens de weg. We sloegen linksaf en waren de begraafplaats al voorbij, toen een vriendelijke jongeman ons achterna liep om ons daarop te wijzen. De ingang is niet meer dan een opening in de haag, die de begraafplaats afsluit. De ingang was met draad afgesloten, hij spande de draden uiteen, wij kropen er doorheen en dan liet hij ons alleen.

De beelden op Roggeveld tegen een achtergrond van weelderige wilgen (foto Kenniscentrum IFFM)

En dan die eerste indruk: kruisje naast kruisje! Bij vele graven was het oorspronkelijke grote houten kruis al helemaal verweerd, de meeste waren bescheiden gele houten kruisjes. Op kleine blikken plaatjes op de kruising van de latten lazen we de naam en het nummer.

Zo vonden we ook het graf van Peter, het ligt daar waar ik op de schets een punt heb gezet. Van een bloeiende rozenstruik sneden we drie bloemen af en staken die bij het kruis in de grond. Zijn stoffelijk overschot ligt daar in een rij graven, zonder heuveltjes, met tamelijk weinig tussenruimte. De hele begraafplaats is zo goed als naakt zonder bloemen. Maar waar families her en der bloemen hebben geplant, meestal wilde rozen, daar is het effect heel mooi. Die rozen overdekken en overwolven het graf en groeien verder over de buurgraven heen, waar geen mens naar omziet, want rechts en links lees je op minstens de helft van de graven “Allemand inconnu” “Onbekende Duitser”. Waar ik op de tekening een kringetje gemaakt heb, staat een soort gedenkzuil: op een vierhoekig onderstel, een korte ronde zuil zonder enige aanduiding. Op zichzelf ziet er dat niet slecht uit, maar voor mij zou het beter geweest zijn als ze daar niet stond. We hebben overlegd waar mijn beelden geplaatst zouden kunnen worden. Tussen de graven gaat het niet, want de rijen liggen te dicht opeen. Op twee plekken is wel wat plaats vrij, maar daar kan ik ze me niet goed voorstellen.

Onmiddellijk bij de toegang zou een mogelijkheid kunnen zijn, maar daar de bodem naar de steenweg toe afzinkt en de begraafplaats tot tegen de steenweg reikt, kun je vanaf de toegang niet het hele grafveld overzien, want je staat daar een weinig dieper. Dat zou voor de beelden niet goed zijn. Zo leek het ons beiden de beste oplossing de beelden tegen de haagwand te plaatsen. Daar is een soort tuinachtige plek gemaakt waar gewerkt kan worden. Zo zouden de knielende figuren het hele grafveld voor zich hebben. Ik tekende de plek met de kleine kruisjes. Gelukkig heeft de begraafplaats geen protserige opsmuk. Ze is heel eenvoudig en ligt eenzaam. Buiten twee kleine hoeves staan er in de omgeving geen huizen. Het is er stil. Je hoort de leeuweriken tierelieren.

Toen wij daarna verder trokken, kwamen wij ook wel aan de eigenlijke plaats voorbij, maar daar is alles opnieuw opgebouwd. Voorbij de begraafplaats loopt de weg richting Esen. Verder ligt ook het gebied dat toen onder water werd gezet. Overal zijn nog sporen van de oorlog te zien, er zijn veel schuilplaatsen. In Diksmuide zelf zijn aan de IJzer twee plekken ongemoeid gelaten. De ene heet de Bloemmolens, waar de Duitsers zich verschanst hadden, de andere de Dodengang. Op de site van de Bloemmolens groeit nu mals gras waarop schapen en geiten

⁸ Zarren, nu deelgemeente van Kortemark, had toen nog een spoorwegstation

grazen. De op en neer rijzende bodem is er door ontelbare trogvormige kraters verminkt. Het is benauwelijk om te zien hoe de metersdikke muren van de bunkers gebarsten zijn. Hier alleen zouden vele Duitsers in de loop van vier jaar doodgeschoten zijn. De Duitse en de Vlaamse loopgraven lagen 20, ja zelfs soms slechts 10 meter uiteen. Maar vele loopgraven zijn al dichtgegooid en het leven gaat weer zijn gewone gang. Slechts de Vlaamse schuilplaatsen en loopgraven van de Dodengang, zoals zij die noemen, zijn bewaard gebleven en een soort bedevaartsoord geworden voor de Vlamingen. Zoals ik al vroeger schreef, waren de mensen heel goed en vriendelijk voor ons. Maar als je over de oorlogsjaren praat, waarin de stad volledig in puin werd geschoten, worden ze woest en vertellen met hartstochtelijke gebaren hoe in ononderbroken opvolging om de loopgraven gevochten werd. Erin en eruit, erin en eruit. Op weg naar Oostende: altijd hetzelfde. Bunkers en hier en daar een begraafplaats met eentonige rijen soldatengraven. Voorbij nacht droomde ik dat er weer oorlog op komst was, een nieuwe strijd zou losbreken. Ik beeldde me in dat als ik slechts van mijn andere werk hield en slechts met anderen samen alle krachten uit ons verstand zou aanwenden, dan konden wij de oorlog verhinderen.

(Die Tagebücher, p. 890-891-892)

Terug in Berlijn blijft zij nog enkele jaren piekeren, aan de beelden beginnen en weer ophouden. De moederfiguur, die diep voorover buigt, valt voorover en is stuk. Herbeginnen. Peter was achttien toen hij sneuvelde, Käthe zal er achttien jaar over doen om haar idee gestalte te geven. Zij wil ondertussen niet dat iemand haar probeersels ziet, ook niet Karl of Hans. Iedereen blijft uit haar atelier of de beelden zijn met doek bedekt.

22 april 1931

Vandaag verneem ik dat ik mijn werk, de beide gipsfiguren van de vader en de moeder in de Academie aan het publiek mag voorstellen.

Dat is voor mij een grote stap, een heel betekenisvolle mijlpaal. Want ondertussen heb ik daar jaren in stilte aan gewerkt. Niemand kwam mijn werkplaats binnen. Zelfs Karl en Hans nauwelijks. Nu gooi ik de deuren open, zodat de mensen ze kunnen zien. Een belangrijke mijlpaal die bij mij veel zorg en opwinding veroorzaakte, maar die me ook gelukkig zou kunnen maken omwille van de algemene waardering. Daarbij denk ik vooral aan de beeldhouwers. De voorbijge waken waren stresserend. Met het naar buiten treden word ik rustiger. In juni komt dan het vervolg en de definitieve realisatie. Peter, in de herfst breng ik de beelden naar jou. (Aus meinem Leben, p. 125)

Maar pas in de herfst van 1931 krijgen twee ervaren Duitse beeldhouwers de opdracht om de gipsen modellen van Käthe, de vaderfiguur dokter Karl en de moeder, Käthe zelf, te kappen uit Belgische blauwe hardsteen. Beide heren waren ook lesgevers aan de Berlijnse Academie. August Rhades was houtsnijder en beeldhouwer. Fritz Diederich was een tijdlang beeldhouwer aan de Berlijnse Academie. Ze beeldten uit de Belgische blauwe hardsteen een geslaagde en getrouwe uitvoering van wat Käthe wenste, in een perfecte eenheid van stijl en expressie.

De uiteindelijke realisatie voltrok zich in het voorjaar van 1932.

16 april 1932

Belangrijke dag. Baurat Richter kwam naar mijn atelier als gevolg van een brief die ik naar Brussel had gestuurd naar de Dienst Oorlogsgraven. Hij zag mijn beelden en vond mijn werk heel goed. Hij beloofde me dat het bewerken van de sokkel en de funderingen ter plaatse door de Duitse Dienst Oorlogsgraven ondernomen zou worden. Ook voor het tolvrij over de grens brengen en de vervoerkosten in België zou hij de zaken regelen. Of de Duitse Spoorwegen een kosteloos vervoer zouden verlenen, viel nog af te wachten.

Maar waar zullen we hier in Berlijn de beelden tentoonstellen? In de Academie wil ik het niet, dat is te academisch. In het Schillerpark, zoals Nagel voorstelt, is er geen aansluiting met de omgeving. In de Ehrenmalshalle – daartegen heb ik wat morele bezwaren omwille van de inbeslagneming van politiek rechts. Bovendien is daar geen bewaking. De beelden zouden er met hakenkruisen besmeurd of beschadigd kunnen worden. Dat is dus tot op vandaag niet opgelost. Maar algemeen bekeken zien de zaken er goed uit en ik ben gelukkig. ((Die Tagebücher, p. 657)

1 juni 1932

Het gaat vooruit. Morgen worden de echte beelden uitgesteld in de toegangshal van de Nationale Galerij in Berlijn. Vandaag wordt er nog wat aan de neus van de vrouw gewerkt in het atelier van Fritz Diederich. ((Die Tagebücher, p. 660)

4 juni 1932

De Galerij vraagt me om van 10.00 tot 15.30 aanwezig te zijn om de pers te woord te staan. Wonderlijk gevoel om te zien hoe zitbanken worden opgesteld, de vloer wordt geveegd en de beelden nog met een stofdoek netjes gemaakt worden. Klaar. ((Die Tagebücher, p. 661)

15 juni 1932

Ondertussen staan de beelden al twee weken in Berlijn tentoon. Velen zijn komen kijken, velen waren sterk onder de indruk. Toch is er iets wat me pijn doet en ergert. De communistische

kranten zwijgen. Enkel in de Rode Vaan is een klein artikel verschenen: het anti-oorlogsgevoel zou niet sterk genoeg tot uiting komen. (Die Tagebücher, p. 661)

Reis naar België van 21 tot 30 juli 1932

(ondertussen is Käthe 65 jaar oud!)

Op donderdag 21 juli 1932 vertrekken we uit Bischofstein (Thüringen) en komen 's nachts in Keulen aan. De volgende dag reizen we door naar Oostende. Om 18.30 uur komt Lingner (Duitse landschapsarchitect, 1902 – 1968) ons met zijn wagen in het station van Oostende afhalen en om 20.00 uur kunnen we ook meneer Schult oppikken. Samen rijden we naar Middelkerke en vinden onderkomen in het Hotel des Bains, aan de zeedijk. Ik ben heel moe maar het duurt lang voor ik kan inslapen. Op zaterdag 23 juli 1932 rijden we naar de begraafplaats (Meneer Schult en een vriend van hem, de jonge Lingner, Karl en ik). De eerste indruk doet vreemd aan, omdat de begraafplaats in vergelijking met ons vorige bezoek veranderd is. Er is planmatig gewerkt en ze is kleiner geworden omdat de onbekende soldaten per twee zijn samengelegd. Het geheel is tot een vierhoek omgevormd. De kleine kruisjes met blikken plaatjes zijn door grotere houten kruisen vervangen. De rijen verlopen heel regelmatig maar toch is de onderlinge afstand tussen de kruisjes niet altijd dezelfde. Over de weggreppel ligt een klein stenen bruggetje. De stenen muur langs de weggreppel is hoger en binnenin lager, zodat je er op kunt zitten. De muur bestaat uit gevoegde bakstenen, waartussen soorten mos groeien. De begraafplaats lijkt eentoniger dan voorheen. Slechts bij drie kruisjes is de hele bodem met gras overgroeid en dat oogt mooi.

De plaats vooraan voor de beelden lijkt me kleiner dan vroeger. Ook daar is gazon.

In de rechterhoek van de begraafplaats staan de verpakte granieten beelden. De werklui voor het onderhoud zijn ter plekke. Ook de mooi bekapte stenen sokkels liggen klaar samen met de voorlopige houten sokkels voor de kopieën. Dan beginnen ze met de opstelling: eerst de vrouw en dan de man. We hebben lang over de tussenruimte gesproken maar eindelijk gingen we akkoord. Daarmee sluit het geheel en hebben de ouders de kruisjes voor en naast zich als een kudde. Lingner belooft me nog zes doden in te rijen en wel zo dat tussen de figuren en de kruisjes geen lege plaats meer is.

Er blijven nog altijd een aantal skeletten te begraven.

De hemel is soms blauw, soms vol voorbijtrekkende wolken.

Slechts één iets stoort: de grote mast van de elektrische leiding die naast de begraafplaats loopt.

Aan het kruispunt Roggeveld-Diksmuide staat nog net als bij ons eerste bezoek het kleine café 't Roggeveld. Als de werklui

pauzeren, trekken wij daar ook heen, eten wittebrood en drinken een vermout. De uitbaters zijn even vriendelijk en beleefd als bij ons eerste bezoek.

Dan naar het hotel. De voor ons beiden heel lieve jonge Lingner neemt afscheid, hij moet naar Berlijn om examens af te leggen. Meneer Schult brengt ons in de namiddag terug naar Middelkerke. Namiddagrust. Het strand ligt uitbundig in de namiddagzon.

Zondag is een volkomen rustdag. 's Avonds begint het te regenen.

Op maandagmorgen regent het nog. In de namiddag komt Hans. 's Avonds zijn we met hem aan het strand.

Op dinsdag 26 juli 1932 haalt meneer Schult ons om 10.00 uur met zijn wagen op. We rijden eerst naar Roggeveld. Naar verluidt is het beton nog niet droog genoeg, zodat het opstellen van de zware figuren nog een dag wordt uitgesteld.

Daarna rijdt meneer Schult urenlang met ons rond om andere begraafplaatsen te tonen. Dit deel van België ligt ermee bezaaid, Duitse, Engelse, Belgische. De grootste Engelse omvat, geloof ik, 13.000 graven, de grootste Duitse, Langemark, zo'n 10.000. De kleinste Duitse telt zowat 80 graven en daartegenover ligt een grote Engelse.

De Duitse begraafplaatsen zijn allemaal volgens een bepaald principe aangelegd, maar toch zijn ze verschillend. Ze gelijken op elkaar met hun groene gazon en de donkere zowat 80 cm hoge eikenhouten kruisjes. Bovenaan in het hout is telkens een Maltezer kruis uitgesneden. Op de dwarsbalk lees je legeronderdeel, naam en overlijdensdatum. Voor de anderen staat er: 'Onbekende Duitse soldaat'.

Zo boomloos als Roggeveld zijn er weinig. Op de meeste staan bomen of bloemen. Af en toe bloeien rode rozen tussen de graven. Eén begraafplaats was cirkelvormig aangelegd. Een andere rijgt in drie terrassen neerwaarts. Op nog een andere liggen de kruisjes in het midden en erom heen loop je in een gang met treurwilgen. Vele zijn met jonge boompjes beplant, het lijken kleine bosjes. Bij andere ligt het grote gazon in het midden en staan de graven aan weerszijden in lange rijen. Nog andere hebben als middenstuk sarcofaagachtig gevoegde stenen. Vele – en dat is heel mooi – of de een of de andere een heel hoog kruis ofwel een rij van hoge kruisen. Dan krijg je de indruk van wederzijds aangrijpen, van handen reiken.

De vele, vele grafkruisjes vormen als een kudde. Nergens hangt een Christus aan het kruis, maar elk houten kruisje heeft de uitgestoken armen als symbool van lijden. Ik moet aan muziek van Bach en de begeleidende tekst denken:

O grote liefde – o mateloze liefde
 die jou op deze folterwegen leidt

Alle begraafplaatsen zijn toegankelijk, ofwel hebben ze een makkelijk te openen toegangspoortje.

De grootste Duitse ligt in Langemark: ze omvat 10.000 graven, een derde daarvan zijn onbekende soldaten. Er zijn slechts een 2000-tal kruisen opgesteld. Op de bodem liggen stenen tafeltjes met de namen, zo ver bekend. Het grote gazon met de kruisen is middenin met een klein eikenbosje beplant. Deze begraafplaats is toegankelijk via een stevig poortgebouw, waarin grote kransen hangen. Op de rechterkant een ruimte met alle namen van hen die hier begraven liggen. Meestal studenten. De hele begraafplaats is door studenten omgebouwd. Organisaties en verenigingen hebben geld ingezameld. Twee bunkers die nog op het grafveld stonden, zijn als merkstenen gebleven. Een rij steenblokken in de tussenruimte markeert de toenmalige frontlijn. Op het uiterste punt moet een grote steenblok komen. Ik geloof dat hij het front voorstelt, van waaruit de Duitsers oprukten. Een ruime weide met rode klapprozen tussen die frontlinie en het grafveld zelf staat symbool voor het vele vergoten bloed.

Deze begraafplaats is door de Duitse nationalistisch gezinde jeugd uitgebouwd. Ze is groter en weidser in de aanleg dan alle andere grafvelden. Hier woedt in zekere zin de oorlog nog voort. Het was voor mij een verademing toen ik op de grote Vlamingentoren bij Diksmuide voor het eerst in vier verschillende talen de woorden las: 'Nooit meer oorlog'. Wij waren er net voor een bezoek aan de Duitse verwoeste bunkers van de Bloemmolens gekomen vlak aan de IJzer. Schult liet ons nog de grootste Engelse begraafplaats zien (*Tyne Cot*). Ze ligt op een licht stijgend terrein. Als je boven bij de hoge compacte boogmuur staat en terugkijkt is het wel mooi. In plaats van houten kruisjes staan op de graven witte stenen en daartussen bloeien vele bloemen. Over de begraafplaats heen kijk je uit over het weidse vlakke land. In plaats van een groot houten kruis zoals op de Duitse begraafplaatsen staat hier een groot stenen kruis en in het midden een stenen altaar, waarop enige woorden te lezen zijn. Deze kentekens vind je op alle Engelse grafvelden terug. Waar een onbekende soldaat ligt staat er 'A soldier of the great war' en eronder 'Known unto God'. Ongeveer in het midden dicht bij het altaar liggen links en rechts een drietal Duitse graven, voorlopig nog met houten kruisjes. Die zullen vervangen worden door witte stenen net zoals de Engelse graven die hebben.

De Engelse en ook de Belgische begraafplaatsen werken met meer licht, in zekere zin vriendelijker en burgerlijker, aantrekkelijker dan de Duitse. Maar mijn voorkeur gaat naar de Duitse. De oorlog was geen vriendelijke zaak, het past daarbij niet het sterven van de jeugd met bloemen te verfraaien. Elke oorlogsbegraafplaats moet droefheid uitstralen. In de voorbije dagen was Schult op Noord-Franse

begraafplaatsen. Bij Arras telt er één 30.000 doden. Dat omvat ook een groot massagraf met 2.000 gesneuvelde. De chauffeur van Schult beweert dat de begraafplaats bijna niet te overzien is, je hebt de indruk dat ze tot in het oneindige doorloopt.

Wij waren de hele dag onderweg, reden door Poelkapelle, leper, Diksmuide, allemaal frontplaatsen. Waar nu vruchtbaar land ligt, was een woestijn van granaattrechters, schuilplaatsen, kapotgeschoten bomen, Diksmuide en leper in puinhopen herschape. Toen we door Diksmuide reden, vertelde Schult over de Duitse compagnie die op de markt van uit de huizen tot de laatste man werd neergeschoten. Bij leper had hij het over de 3.000 Canadezen die allemaal door gas omkwamen. Toen hadden ze (*de Duitsers*) nog geen ervaring met de werking van gas en hadden niet op zo'n uitwerking gerekend. Anders konden ze doorstoten om leper in te nemen. In Nieuwpoort zagen we de sluizen die bij vloed geopend werden om het hele vlakke land te inunderen. Verschrikkelijke opoffering van mensen om de lage hoogtes te verdedigen. Oprukken en terugtrekken en opnieuw oprukken en terugtrekken.

De volgende dagen hebben we wat uitgeblazen. Op een namiddag stond er een stevige bries en dan wandelden we in Oostende op de pier.

Op donderdag 28 juli werden de beelden opgesteld op Roggeveld. Schult is daar niet meer bij, alleen van Houten, die er ons heenbrengt. Daar wachten de arbeiders op ons. De voetstukken zijn klaar. Het is lang en hard werk eer de vrouwenfiguur juist staat. Maar daarna moet het voetstuk vooraan wat opgeheven worden, omdat het langzaam stijgende terrein het voorover nijgen van de vrouw beklemtoont. Dan komt de man aan de beurt. Hij staat helemaal niet goed. Ik raak ontstemd. Zijn blik reikt niet ver genoeg. Hij overschouwt niet het hele grafveld, hij kijkt gewoon voor zich uit.

Het urenlange werk is erg vermoeiend. Bij het verlaten van de begraafplaats, ben ik eerder triest dan vrolijk. Terug in het hotel vragen wij van Houten samen met ons te eten. Het wordt laat. Karl heeft weer koorts.

Op vrijdag verlaat Hans ons, hij wil nog Brugge, Gent en Brussel bezoeken. Wij nemen afscheid.

In de voormiddag regent het, ik maak mijn valies. In de namiddag klaart het op. Van Houten komt om 16.00 uur met zijn wagen en wij rijden nog eenmaal, de laatste maal, naar Roggeveld. En nu bekijk ik het met heel andere ogen dan de vorige keer. Nu kan ik alles in zijn juiste verhoudingen beoordelen.

Van Houten brengt ons dan eerst nog naar de IJzertoren die we bezoeken. We kijken vol bewondering naar het vlakke, zich uitdijende land, dat er prachtig uitziet onder de drijvende wolken. 's Avonds zit van Houten nog bij ons. We wandelen wat op de zeedijk. Dan is het voorbij.

De volgende morgen voor we vertrekken, brengen we nog

een paar uur door in het havengebied van Oostende. In Brussel stappen we op een hete trein naar Keulen, waar we erg vermoeid aankomen. We nemen een kamer bij Tils (in het station). 's Avonds eten we wat in het restaurant en wachten op Hans. Plots komt Annie Bender bij ons en een beetje later arriveert Hans. Mooi zo. We kijken nog samen naar de verlichte Dom. (Die Tagebücher p 662-668)

14 augustus 1932

Terugblikkend op ons verblijf in België denk ik met genoegen terug aan de laatste namiddag, toen meneer van Houten ons nog eenmaal naar Roggeveld bracht. Hij liet er ons even alleen en wij wandelden van de beelden naar Peters graf en terug. Het was allemaal zo echt en diep doorvoeld. Ik stond voor de vrouw, keek naar haar, naar mijn eigen gezicht, huilde en streelde haar over de rug. Karl stond dicht achter mij, ik was me daarvan niet bewust. Ik hoorde hem fluisteren: "Ja, ja". Hoe dicht waren wij toen bij elkaar. (Die Tagebücher p. 669)

30 januari 1933

Hitler wordt rijkskanselier. De Duitse president Paul von Hindenburg sterft op 2 augustus 1934.

15 februari 1933

Heinrich Mann en ik moeten (op bevel van de nazi's) de Academie verlaten. Overal arrestaties en huiszoekingen. Je reinste dictatuur. (Die Tagebücher, p. 673)

Juli 1936

Op 13 juli kreeg ik twee mannen van de Gestapo op bezoek. Ze ondervroegen me in verband met mijn artikel dat in de krant Izvestia (Sovjet-Unie) is verschenen. Ze wezen er me op dat dergelijk gedrag naar het concentratiekamp leidt, wat bij herhaling zeker het geval zou zijn. Daarbij zou mijn leeftijd of wat dan ook me niet kunnen beschermen. De volgende dag komt één van die mannen me opzoeken in mijn atelier in de Klosterstraße, hij bekijkt mijn werk, praat in het lang en het breed (zonder boosaardig te zijn). Uiteindelijk vraagt hij mij een document te ondertekenen, waarin ik mijn beweringen in de krant Izvestia voor onjuist verklaar. Ik onderteken die verklaring. Ten slotte vermeld ik hier terloops dat ik tijdens het gesprek met die man zijn opvattingen over de Sovjet-Unie heb tegengesproken. ((Die Tagebücher, p. 684)

22 oktober 1937

In de loop van die nacht viel Peter, ondertussen zo vele jaren geleden. Van de fotograaf Moegle uit Stuttgart ontving ik vandaag foto's van de begraafplaats Roggeveld in Esen. Hij moest daar om een of andere reden voor zijn job in de omgeving zijn. Mijn

beelden hebben op hem een sterke indruk nagelaten. Dank! (Die Tagebücher, p. 690)

Op 1 september 1939 begint de Tweede Wereldoorlog: Nazi-Duitsland en de Sovjet-Unie vallen Polen binnen.

7 september 1939

De militaire gevolgen van onze anti-oorlogspamfletten blijven niet uit. Het moreel van de mensen is slecht. Naar verluidt hebben vrouwen een reservistentrein belet om weg te rijden, tot ze door de politie weggesleurd werden. Dominee Schwartzkopff was hier, hij is een principieel tegenstander van Hitler, maar in de kerk predikt hij nu dat wij de overheid moeten gehoorzamen. Hij legt het zo uit: "God heeft het toegelaten dat Hitler Führer van Duitsland werd, bijgevolg moeten wij ons daarin schikken. We zouden God kunnen bidden dat Hij Hitler met zijn genade verlicht." Voor mij is dat wartaal! Verder neemt de predikant aan, dat God zelf in de kortste keren een eind zal maken aan zijn verknoeiide schepping. Hij zou alles laten vergaan en dan met een nieuwe en betere wereld voor de dag komen. (Die Tagebücher, p. 696)

7 juni 1940

Eerste levensteken van (kleinzoon is soldaat) Peter, geschreven op 1 en 2 juni. Nog zonder zijn veldpostnummer. Na harde vermoeiende marsen door een 'landschappelijk heerlijk' Luxemburg rusten ze nu uit in een Zuid-Belgisch stadje. Hij is erg vermoeid maar in goede gezondheid. Karl (Kollwitz), mijn man, zegt vandaag 7 juni voor de eerste maal dat hij naar de dood verlangt. (Hij zal op 19 juli 1940 overlijden). (Die Tagebücher, p. 700)

19 november 1942

Ondertussen is Hans hier geweest op woensdag 14 oktober. Hij kwam heel stilletjes bij mij binnen. Zijn stap verraadde zijn boodschap, ik wist het direct: (mijn kleinzoon) Peter is dood. Hij is op 22 september gesneuveld. (De tweede Peter Kollwitz viel op 21-jarige leeftijd). Het is ondertussen een maand dat wij het weten.

De "tweede" Peter Kollwitz, kleinzoon van Käthe en Karl, sneuvelde op 22 september 1942

Tijdens de eerste dagen kon ik me op merkwaardige wijze herpakken, niet alleen om mijn verdriet te dragen, maar vooral om anderen te helpen, vooral zijn moeder Ottilie. De volgende dagen waren Ottilie, Hans en (mijn zus) Lise hier. Het was vreselijk om te vernemen hoe weinig zij in de voorbije jaren

aan elkaar hadden, hoe zwijzaam en stom Hans was geworden. "Moeder, ik heb hem alleen aan tafel kunnen bevredigen. Hij zat met gesloten vuisten bij zijn bord en wachtte. Hij is als buiten westen geslagen." Wat een verdriet, wat een bitter verdriet in die woorden zonder tranen. Toen leek het me of ik haar steun kon bieden. Ik had het, zo sterk ik maar kon, over mijn dubbel leed, met zoveel liefde voor haar dat het leek of ik haar had geholpen. Maar tijdens de volgende dagen stelde ik vast hoe die energie uit mij wegvloede. En dat ik haar niet kon helpen. Het ontbreekt haar niet aan werk en afleiding. Zij heeft een bestelling en een afgesproken werk klaar te maken. Maar dat helpt allemaal niet. Zo'n wonde kan slechts van uit je innerlijk helen. Zij treurt om de zo hevig geschokte Arne (jongere broer van Peter). De tweelingen Jödis en Jutta werden telegrafisch verwittigd (van de dood van hun broer). (Die Tagebücher, p. 707)

Tijdens de Tweede Wereldoorlog leeft Käthe een tijdlang in het kasteel Bischofstein in Lengenfeld unterm Stein. Begin 1943 verhuist ze naar Nordhausen, waar ze het bericht ontvangt dat het huis in Berlijn waar zij vele jaren heeft gewoond, tijdens luchtbombardementen is verwoest. Daarbij ging heel wat van haar grafisch etswerk verloren. Van Nordhausen verhuist ze op uitnodiging van prins Ernst Heinrich von Sachsen naar Moritzburg in het Rüdendorf. Op de eerste verdieping bewoont ze er een klein appartementje met een hoekkamer met zicht op het kasteel Moritzburg en een bijhorende kamer met balkon. Ze sterft er op 22 april 1945, een paar weken voor het einde van de Tweede Wereldoorlog. Haar kleindochter Jutta was bij haar toen ze stierf. Haar laatste woorden waren: "Groetjes aan iedereen."

In de Neue Wache te Berlijn staat een Piëta van Käthe Kollwitz, of: moeder met haar dode zoon. Ook hier lag het verlies van Peter aan de basis van het werk. (foto J. Breyne)

Herdenkingen 2014

Een dubbel van 'Het Treurende Ouderpaar' van Käthe Kollwitz staat sinds 2014 ook in het Russische Rshew, zo'n 120 km ten westen van Moskou. Daar ligt een grote begraafplaats voor soldaten van het Sovjetleger en van de Duitsers. De tweede Peter Kollwitz is in die omgeving vermist en heeft geen eigen graf. De replica's zijn net als de originele beelden van Belgisch graniet. De firma 'Renier

Natuursteen NV' uit Aarschot heeft deze spectaculaire productie op haar actief. Van de modellen in Vladlo werd met moderne software een digitale 3D-tekening gemaakt. Daarna toverde een speciale freesmachine de beelden uit de blauwe hardsteen, waarna ze nog door beeldhouwspecialisten bijgewerkt werden. De beelden stonden een paar dagen in de schaduw van de IJzertoren, daarna kwamen zij de originelen in Vladlo nog even goeie dag zeggen. Op 18 juni 2014 begon dan een lange tocht met een vrachtwagen doorheen Duitsland, Polen en Wit-Rusland naar Rshew in Rusland. In een poging om de Europese verzoeningsgedachte fris leven in te blazen 100 jaar na het uitbreken van de Eerste en 75 jaar na het begin van de Tweede Wereldoorlog, wou de 'Volksbund Deutsche Kriegsgräberfürsorge' met

deze actie het verdriet van alle ouders om hun gesneuvelde zonen uitdrukken. Vandaag wordt de naam van Peter Kollwitz vermeld op het grafsteentje tegenover de beeldengroep op de begraafplaats van Vladlo (foto A. Gysel)

Bibliografie en geraadpleegde werken:

- Barthel, R., 1964, *Zwischenspiel auf Bischofstein, Käthe Kollwitz, das Eichsfeld und Nordhausen*, DDR Worbis.
- Beumelburg, W., 1928, *Schlachten des Weltkrieges, Band 10, Ypern 1914*, Verlag Stalling, Oldenburg/Berlin.
- Birnbaum, B., 1975, *Tintarolo, mit Zeichnungen von Käthe Kollwitz*, Kinderbuchverlag, Berlin-DDR.
- Bonus-Jeep, B., 1948, *Sechzig Jahre Freundschaft mit Käthe Kollwitz*, Karl Rauch Verlag, Boppard.
- Commandant X., 1915, *De veldtocht van 1914-1915, De roemrijke bladzijden van het Belgische leger, Tweede reeks, te Diksmuiden*, Krijgsboekhandel Berger-Levrault, Parijs - Nancy.
- Fischer, H., 1999, *Käthe Kollwitz, Die trauernden Eltern, Ein Mahnmal für den Frieden*, DuMont, Keulen.
- Käthe Kollwitz, 2006, *Aus meinem Leben, Ein Testament des Herzens*, Verlag Herder, Freiburg.
- Käthe Kollwitz, 2007, *Die Tagebücher 1908 - 1943, herausgegeben und mit einem Nachwort versehen von Jutta Bohnke-Kollwitz*, Verlagsgesellschaft Rando House, München.
- Käthe Kollwitz, 1957, *Aus meinem Leben*, Paul List Verlag, München.
- Kleberger, I., 1980, *Eine Gabe ist eine Aufgabe*, Erika Klopp Verlag, Berlin.
- Manz, G., 1915, *Von Flandern bis Polen, Feldpostbriefe der täglichen Rundschau*, Verlag der täglichen Rundschau, Berlin.
- Schumann, W., 1956, *Käthe Kollwitz, Bildauswahl von Hans Kollwitz*, Bertelsmann, Gütersloh.
- Seys, R., 1990, *Käthe Kollwitz in Vlaanderen*, De Rumberg, Koekelare.

André Gysel

W E R E M E M B E R

MORTON AUGUSTUS CAMERON

27 Nov 1896 – 10 Nov 1915

Als Groot-Brittannië in augustus 1914 de oorlog verklaart aan Duitsland, verklaart Groot-Brittannië dit in feite in naam van het volledige Brits imperium. Inclusief Canada dus. Als dominion met een aanzienlijke graad van zelfbestuur heeft Canada wel nog inspraak over de omvang en inhoud van de oorlogsinspanning. Eerste Minister Sir Robert Borden en zijn kabinet bereiken al snel een akkoord om op vraag van Groot-Brittannië een contingent van ongeveer 25.000 man te sturen naar Europa.

In een nooit geziene opwelling van patriotistisch enthousiasme worden Canadezen uit alle windhoeken ingelijfd. Gezien Canada op dat ogenblik slechts over een klein professioneel leger van nauwelijks 3.000 man beschikt, zullen het vooral burgers zijn die deel gaan uitmaken van de *Canadian Expeditionary Force*

De grafsteen van Morton Cameron op La Plus Douve Farm Cemetery

(CEF). Strikte medische vereisten zijn: minstens 1,60 meter zijn, 18-45 jaar, goed zicht, goede voeten en een gezond gebit. Zij worden allemaal opgewacht in een snel uit de grond gestampd tentenkamp te Valcartier, Quebec waar ze voor het eerst worden ingewijd in oorlogsvoorbereiding en -training.

CANADEZEN ZIJN VECHTERS

Dit contingent zet al op 3 oktober 1914 koers naar Engeland, een ongelooflijke prestatie in zo'n korte tijdspanne. Het zal de voorbode zijn van de 424.000 Canadezen⁹ die uiteindelijk zullen worden ingescheept, richting één of ander oorlogstoneel. De aangroei en de complexiteit van de Canadese overzeese troepen zal later leiden tot de oprichting van een uniek Canadees Legerkorps, een operationele en logistieke groepering van vier divisies die voornamelijk uit Canadese gevechts- en ondersteuningseenheden zal bestaan.

Op 14 Oktober 1914 meren de eerste Canadezen al aan te Plymouth (Engeland) en trekken ze naar Salisbury waar ze gedurende vier maanden worden opgeleid in erbarmelijke omstandigheden. Engeland wordt namelijk geconfronteerd met één van de natste winters sinds menscheugenis en de soldaten worden dagelijks geconfronteerd met regen en modder. Het is ook daar dat de meeste uitrusting wordt ingewisseld voor Britse uitrustingsvoorwerpen gezien de bedenkelijke kwaliteit van de eigen Canadese spullen.

De Canadezen hebben aanvankelijk hun reputatie tegen. Afgeschilderd als ongere houthakkers of schietgrage cowboys nemen ze het niet zo nauw met de discipline. Vooral soldaten van het eerste contingent zijn gekend voor het feit dat ze de grenzen van elk militair fatsoen aftasten en lak hebben aan militaire etiquette. Zo gebruikten ze de voornaam van de bevelvoerende officier in plaats van de graad of weigeren ze gewoonweg om te salueren. Wat niets afdoet van hun gevechtsreputatie. De Britse premier David Lloyd George schrijft later namelijk in zijn oorlogs-memoires dat telkens Duitsers worden geconfronteerd met Canadezen, de Duitsers zich moesten voorbereiden op het ergste.

⁹ In totaal zullen meer dan 600.000 Canadezen in dienst treden

| VIFF-lid Patrick Boone geeft het verhaal achter de naam op de grafsteen

| The Yorkshire Police Band eert de herinnering aan Cameron

CAMERON WERD GEENTWINTIG

Morton Augustus Cameron behoort ook tot het eerste contingent Canadezen. Hij wordt geboren op 27 november 1896 te Saint Stephen, New Brunswick, in het oosten van Canada. Als enig kind wordt hij thuis ingeschakeld op de boerderij. Bij het uitbreken van de oorlog laat hij zich op 8 augustus 1914, vrij snel dus, inlijven in het 71st New Brunswick Regiment. Na een drietal weken wordt hij doorgestuurd naar Valcartier Camp waar hij de overstap maakt naar het 12de Infanteriebataljon. Op 23 april 1915 muteert hij naar het 15de Infanteriebataljon en wordt onmiddellijk voor de leeuwen gegooid tijdens de 2de Slag bij Ieper. Na die Slag en een tussenstop in Festubert en Givenchy belandt Morton aan het front in Mesen – Ploegsteert. Op 10 november 1915, tijdens werkzaamheden aan de loopgraven, overlijdt hij aan zijn hoofdverwondingen opgelopen bij de ontploffing van een brisantgranaat. Hij is dan net geen 20 jaar jong geworden. In het officieel bataljonsverslag is op 10 november 1915 geen spoor terug te vinden van dit mensenverlies. *“Weather, dull and cool with light rain during most of day. Working parties on all trench sections draining and repairing. Also building new battalion headquarters. General attitude of enemy quiet. No artillery to report.”* Het Canadese 15de Infanteriebataljon¹⁰ is één van de drie bataljons die tijdens de Eerste Wereldoorlog worden opgericht door het 48ste *Highlanders of Canada Regiment*. Dit regiment staat op vandaag nog steeds in voor de gevechtstradities van dit bataljon en draagt zorg voor de 21 *Battle Honours* waarbij een aantal werden verdiend hier in Vlaanderen.

GOED OM WETEN

1. Het was niet ongewoon dat de bataljons van de CEF dieren adopteerden als hun mascotte. Ook het Canadese 15de Infanteriebataljon deed hierin mee. Op 2 augustus 1915, wanneer het bataljon even op rust kwam

buiten de loopgrachten te Ploegsteert, adopteerde de bataljonscommandant, luitenant-kolonel William Marshall, een puppy schepershond, Bruno genaamd. Zijn vriendschap voor de luitenant-kolonel, zijn gehoorzaamheid en zijn avonturen in het bataljon zijn een apart hoofdstuk geworden in de annalen van de regimentsgeschiedenis. William Marshall was een atypische officier. Hij was van mening dat hij, en dit in tegenstelling tot de meeste hoofdofficieren, zo veel mogelijk moest vertoeven tussen zijn manschappen in de gevechtlijnen. William Marshall was ook die Canadese officier die de Franse helm verkoos boven de Britse variant. Frans of Brits deed uiteindelijk niets ter zake want in 1916 werd hij dodelijk getroffen door een scherpshutter tijdens één van zijn vele verblijven aan het front. Ook Bruno moest lange tijd door een rouwproces. Gelukkig verliep de relatie met de nieuwe korpsoverste, luitenant-kolonel Bent uitstekend. Zo uitstekend zelfs dat na het einde van de oorlog Bent Bruno meenam naar Canada waar hij nog lang kon nagenieten van het plattelandleven. Na zijn dood werd Bruno begraven op Bents boerderij, langs Fritz, een Duits paard gevangen genomen in 1918 en geadopteerd als tweede mascotte.

2. Uit Canada kreeg ik vrij snel na de remembrance volgend bericht nadat ik de foto's van onze Friend Jan Matsaert had doorgestuurd: *“Best regards and congratulations on your initiative to keep the memory of the deeds and service in the public's eye. What a wonderful set of photos. I have extracted a great selection and added them to our museum archives. Thank you for sending them and thanks to you, the Friends and the Yorkshire Police Band for honouring Private Cameron's service and sacrifice.”* Best regards.

Geordie Beal, CD, HCol (ret), 48th *Highlanders of Canada*

Patrick Boone

¹⁰ De overige bataljons zijn het Canadese 92ste Infanteriebataljon en het 137ste Infanteriebataljon

GEDENKPLAAT VOOR DE IERSE DAMEN VAN IEPER

de gedenkplaat, die werd aangebracht aan de gevel van Sint-Jacobsstraat 67 (foto J. Coulembier)

fier poseren de Ierse zusters vóór hun vroeger klooster (foto J. Coulembier)

Mother Máire Hickey, abdis van Kylemore Abbey onthult samen met Burgemeester Durnez de gedenkplaat (foto G. Ossieur)

Een delegatie van zes Ierse kloosterzusters uit de abdij van Kylemore heeft onlangs Ieper bezocht, waar hun religieuze gemeenschap 350 jaar geleden werd opgericht. Het benedictijnerklooster, dat in november 1914 tijdens de Eerste Slag bij Ieper werd verwoest, had zijn hoofdingang in de Sint-Jacobsstraat. Aan de gevel van huis nr.67 werd op 27 oktober 2015 een koperen gedenkplaat onthuld, het enige spoor dat in het huidige straatbeeld verwijst naar een merkwaardig stuk geschiedenis.

De *Irish Dames of Ypres*, de *Damen van Ieper*, ontstonden uit een benedictijnerabdij die in 1598 in Brussel werd gesticht door Lady Mary Percy, dochter van de Hertog van Northumberland. Het katholieke geloof werd uit Engeland en Ierland verbannen; kloosterlingen zochten hun toevlucht op het Europese continent. Mary Percy's stichting trok zowel Ierse als Engelse vrouwen aan, religieuzen en scholieren. Al snel werden ook buiten Brussel zusterkloosters opgericht: in 1665 vestigden enkele nonnen zich in Ieper. Sommigen kwamen uit andere Belgische kloosters ter versterking naar Ieper en waren Iers. Acht jaar later betrokken zij een huis in de Sint-Jacobsstraat, dat zij in 1682 konden overnemen. Met de steun van de Engelse koningin Maria van Modena werd het slotklooster verder uitgebouwd. Zij was de katholieke, Italiaanse gemalin van Jacobus of James II. In 1686 kreeg het klooster de officiële status van een Iers benedictijnerklooster: *The Abbey of the Immaculate Conception under the title of Gratia Dei*. (Abdij der Onbevleete Ontvangenis, genoemd Gratia Dei of Gratie Gods.) Reeds in 1687 vroeg de Engelse koning James II de zusters, o.l.v. abdis Mary Joseph Butler (niet van de Hertog van Ormond)

om naar Dublin te verhuizen en er onder zijn hoede een abdij te stichten. Dat mislukte, want het nieuwe klooster in de Ierse hoofdstad werd drie jaar later vernield door protestantse milities. (Tijdens de bekende Battle of the Boyne van 1690 werd de verdreven katholieke James II verslagen door Willem III van Oranje-Nassau. Elk jaar nog herdenken de Noord-Ierse protestanten deze veldslag met hun Oranjemarsen.)

DE 'DAMEN': ELITAIRE NONNEN

Zo keerden de benedictinessen in 1690 noodgedwongen, verjaagd door de protestanten, uit Ierland naar Ieper terug. Abdis Butler hoopte haar Ierse plannen ooit te hernemen, maar de Ierse zusters zouden nog ruim twee eeuwen, tot 1914 in Ieper blijven. Het klooster stond er bekend als de Abdij der Ierse Damen, de Engelse Damen (ook Dames) of Onze-Lieve-Vrouw van Gratie.

De abdij had tot doel onderwijs of een religieus leven te bieden aan Ierse dames van stand, hoewel ook andere nationaliteiten welkom waren. Door de godsdienstvervolgging stuurden heel wat verbannen, adellijke of invloedrijke, Ierse families hun dochters naar Ieper. Er waren twee soorten zusters: lekenzusters, die het gewone werk deden, en *the Dames* of koorzusters (ook *choir nuns*), die als geschoolde vrouwen het (kerk)latijn beheersten en de eredienst opluisterden en... die het klooster een bruidsschat hadden opgebracht. Ieper was trouwens een slotklooster: de zusters kwamen nooit buiten. Zelfs tijdens de Franse revolutie (1789-'99) kon de kleine benedictijnse gemeenschap in Ieper wonderwel standhouden, in tegenstelling tot de meeste kloosterlingen elders.

In 1860 werd het klooster compleet verbouwd in de modieuze neogotische stijl. Er was ook een schoolgebouw, een elitair kostschooltje, dat in 1908 zeven leerlingen telde. Hoewel de nonnen uit heel Europa kwamen, bleef het bestuur vooral Iers: abdis Butler werd door zes Ierse oversten opgevolgd; daarna kwam er een Londense en dan pas de Belgische abdis Scholastica Bergé uit Doornik, meteen de laatste tot 1914 in Ieper.

VLUCHTEN MET DEVLAG

Bij hun recente bezoek aan Ieper beklemtoonde *Mother Máire Hickey*, abdis van Kylemore Abbey, de historische band met ons land, gesymboliseerd door de vlag van Ramillies. Het vaandel hing meer dan 200 jaar in het koor van de Ierse kloosterkerk. Het was een trofee, door Ierse troepen (in Franse dienst) buitgemaakt op de Engelse Hertog van Marlborough in 1706 tijdens de slag bij Ramillies (Brabant).

Die vlag, of stukken ervan, werden in 1914 – tijdens de eerste Duitse verwoestingen van Ieper – meegevoerd toen de zusters de stad uit vluchtten. De vlag heeft nog steeds een ereplaats in het huidige klooster van Kylemore en komt voor in traditionele Ierse songs, zoals *Clare's Dragoons* en *The Flower of Finae*.

Op 7 september 1914, kort na het uitbreken van WO I, kregen vier Duitse nonnen in het Ierse klooster het bevel België te verlaten. Veertien andere zusters vluchtten de stad uit tijdens de bombardementen in november: zes Ierse, drie Belgische, vier Engelse en één Luxemburgse. Via Frankrijk bereikten ze Engeland. Meer dan een jaar bleven ze in Oulton Abbey, Staffordshire. Pas in 1916 kwamen alle zusters in Ierland terecht, eerst in Macmine Castle, Co. Wexford (waar abdis Bergé overleed) en ten slotte in 1920 definitief in Kylemore Castle, nu Kylemore Abbey (Connemara, Co. Galway). Daar nam de congregatie met de tweede Belgische abdis, Dame Maura Ostyn, een nieuwe start. De sprookjesachtige abdij – een kasteel met klooster en kostschool – is een parel die heel wat toeristen trekt.

DAGBOEK VAN DE VLUCHT

De belegering van de stad Ieper, de verwoestende bombardementen, de vlucht van de kleine benedictijnergemeenschap, hun contact onderweg met zowel Duitse, Ierse, Engelse als Franse troepen, gewonden die van het slagveld kwamen en de reis via Frankrijk naar Engeland... alles wordt met interessante details en bedenkingen genoteerd in een dagboek dat Dame Placid in opdracht van de abdis bijhield. Zuster Placid (de Ierse Elisabeth Druhan) werd in 1918 prioress en volgde in 1940 abdis Ostyn op. Haar oorlogsdagboek is een uniek verslag uit eerste hand. Wij laten u even meelesen:

7 okt. — De Duitsers ondernamen nogmaals een poging om Ieper binnen te vallen. De Burgemeester had verschillende bevelen

Kylemore Castle, de sprookjesachtige abdij, waar de zusters vandaag verblijven (foto J. Coulembier)

uitgevaardigd die moesten worden uitgevoerd – niemand mag de stad verlaten — kanonnen zijn hoorbaar in de verte — spionnen worden gevangen genomen, gevangenen worden binnengebracht — vluchtelingen uit de omliggende steden stromen toe, enz. Op een ochtend werden wij om 4 uur gewekt door het lawaai in de straat. Na de mis was er luid gerinkel aan de deur, de zus van Zuster Odilon (wier huis tegenover het klooster stond) vroeg om mij te spreken — zij kwam een kookketel voor koffie vragen voor de vluchtelingen uit Roeselare. Zij waren tijdens de nacht verrast geweest door de Duitsers en hadden moeten vluchten, hun huizen in vlammen achterlatend. Wij gingen aan het werk, gedurende verschillende dagen, ongeveer 50 tot 60 vluchtelingen kwamen voor het avondmaal naar de vestibule, wij plaatsten er zitbanken en tafels, soms kwamen er twee of drie groepen voor het middag- en avondmaal. Wij verkeren allen in grote spanning over wat te gebeuren staat.

8 okt. - De hele ochtend worden kanonnen gehoord, het zijn die van de Belgen, die weten dat de vijand nabij is, zij proberen hen 'weg te jagen', maar tevergeefs. De Belgische soldaten staken hun bombardement en alles is stil gedurende enkele uren. Plotseling, om 2 uur, hoorden wij een angstaanjagende 'coup de canon', het was zo luid en 'droog' dat het hele klooster ervan trilde, wij waren in de werkzaal toen het afging, wij sprongen allen op en keken mekaar met ontzetting aan; wachtend op iets dat zou volgen, kwamen er na de eerste 'coup' nog twee andere. Wij brachten een uur in doodsangst door, en op het einde ervan kwam het bericht dat de Duitsers Ieper waren binnengekomen. Geen klokken, geen lichten, geen weerstand, enz. Van twee tot acht uur bleven de Duitsers de stad binnenstromen. Die avond werden er 10.000 van hen gevoed en gehuisvest. Ze plunderden enkele huizen, probeerden een paar mensen te doden, vernielden het postkantoor, rukten de telegraafdraden los, maakten telefoontoestellen stuk. (...) Elk huis moest ze onderdak verschaffen. (...) Onze arme wasvrouw moest niet minder dan 30 van hen en 12 paarden onderdak geven in haar kleine salon. (...)

Het Engelse dagboek van Dame Placid, beslaat 40 later uitgetikte bladzijden. Het relaas (met vertaling) is integraal terug te vinden in het Jaarboek 2014 van het In Flanders Fields Museum.

Geert Spillebeen

I N D E K I J K E R

ZITTEN WIJ OPNIEUW IN EEN WAGEN ZONDER REMMEN ?

Op 10 november 2015 was de Duitse auteur-journalist-historicus Philipp Blom de eregast op de Elfnovemberlezing in Het Perron. Blom is auteur van verschillende werken, waarvan het boek 'De duizelingwekkende jaren. Europa 1900-1914' één van zijn voornaamste is en ook het dichtst aansluit bij de thema's van dit tijdschrift. Als inleiding op de conferentie van Blom heeft burgemeester Jan Durnez een treffende toespraak gehouden, waarin hij de link legde tussen het begin van de vorige eeuw en het begin van onze eeuw. Een uittreksel.

"Philipp Blom neemt een bijzondere plaats in in de prominente rij van novembergasten. Hij is én historicus, én journalist, én filosoof én taalkundige, én daarbovenop is hij een meeslepend verteller. En we mogen hem ook, in de meest letterlijke zin, een wereldburger noemen. Hij is geboren in Duitsland, in de Hanzestad Hamburg, studeerde in Wenen en Oxford, werkte in Londen, Parijs en Wenen en woont vandaag met zijn vrouw Veronica Buckley in de Verenigde Staten, in Los Angeles. Ik onthoud u de opsomming van de bladen en tijdschriften wereldwijd, waarvoor hij heeft gewerkt en ik onthoud u ook de talrijke historische werken die hij in de loop der jaren heeft voortgebracht. De lijst is té lang om op te sommen. Maar één boek wil ik toch naar voren schuiven: "De

duizelingwekkende jaren. Europa 1900-1914". Het zal de toehoorder niet verwonderen dat wij als bewoners van een stad en een streek die totaal vernield uit de Eerste Wereldoorlog zijn gekomen, nog altijd vragen stellen over de aanloop naar deze wereldbrand. Hoe is het zo ver kunnen komen? Was er dan niets of niemand, die deze slachtpartij kon voorkomen ?

H.G. WELLS

Ik neem u even mee naar het 'eerste' In Flanders Fields Museum, dat tussen 1997 en 2013 jaarlijks honderdduizenden bezoekers ontving. Bij het binnenkomen in deze voorloper van het huidige museum werden wij al onmiddellijk met een harde realiteit geconfronteerd. De woorden van de Britse auteur Herbert George Wells sloegen de bezoeker als mokerslagen in het gezicht: "Every intelligent person in the World felt that disaster was impending and knew no way to avoid it."

"Iedere intelligente persoon ter wereld voelde aan dat een ramp boven het hoofd hing, maar niemand wist een manier om die ramp te ontwijken". Om een onvolmaakte vergelijking te gebruiken: de remmen van de auto faalden en de fatale muur kwam angstwekkend dichtbij. En niemand wist hoe de auto te stoppen, tot die met een hevige knal tegen de muur aanbotste.

Burgemeester Jan Durnez tijdens zijn opgemerkte toespraak op 10 november 2015 (foto M. Capoen)

Philipp Blom, historicus, journalist, filosoof, taalkundige (foto M. Capoen)

De ramp, die 'Eerste Wereldoorlog' heet, heeft in al haar wreedheid over Europa en de wereld toegeslagen. De woorden van Wells waren profetisch en met de wetenschap van vandaag kunnen wij ons afvragen: En was er dan niemand in staat om deze wereldramp af te wenden? Vandaag is het niet moeilijk om het verleden te voorspellen. 'Nadien is iedereen profeet'. Met de kennis van wat in de oorlog en na de oorlog is gebeurd hebben velen al naar antwoorden op deze vragen gezocht. Maar wie in de eerste veertien jaar van de vorige eeuw leefde wist niet wat wij vandaag weten: dat er na de eerste wereldoorlog nog een tweede is gekomen, dat Auschwitz, Hiroshima, Srebrenica, ... nog zouden plaatsvinden.

NULPUNT 1900

Wie vandaag het boek van de Philipp Blom ter hand neemt, moet bijna automatisch denken aan de woorden van Wells. En toch is Blom geen historicus van de Eerste Wereldoorlog. Hij geeft geen feiten van veldslagen, strategieën en verdragen. En hij poneert niet dat elke gebeurtenis of opkomende geestesstroming in die jaren stappen waren die de oorlog dichterbij brachten. Hij geeft de lezer in zijn inleiding als handleiding mee (ik citeer): "Stel u voor dat u de jaren 1900 tot 1914 zou kunnen bekijken zonder dat de slagschaduw van de toekomst een duister licht werpt op hun historisch heden, als een moment van leven met alle complexiteit en contradicties die daarbij horen, met een toekomst die openligt, precies zoals die jaren zijn beleefd door de mensen uit die tijd" (einde citaat). Het is een magistraal relaas geworden van de eerste vijftien jaren van vorige eeuw, in chronologische rangorde, van de grote en soms kleine gebeurtenissen uit die jaren, in al hun complexiteit en tegenstrijdigheid, met al de hoop en de vrees die dit teweeg bracht. Hij registreert en rapporteert. Hij zoekt het persoonlijke verhaal en geeft een veelkleurig, opwindend en dikwijls optimistisch beeld van de gebeurtenissen van die jaren van opwindend, energie en snelheid.

Het begint bij de Wereldtentoonstelling van Parijs in 1900 als nulpunt. De journalist in Blom neemt ons als het ware bij de hand doorheen deze tentoonstelling van de hoop op een betere wereld, deze eerste manifestatie van zelfbewust modernisme en technische dominantie. En zo wandelt hij verder, in een razend tempo, dat ook tekenend was voor die jaren. De nieuwe wereld raasde door, en wie niet mee kon werd onherroepelijk uit de wielen gered. Het waren de jaren van de eerste industriële massaproductie en van Freud, Edison en Marie Curie. Maar ook van de Dreyfusaffaire, de suffragettes, vechtend voor vrouwenstemrecht, de rechtszaak tegen Oscar Wilde, de opkomst van de film met Sarah Bernhardt als eerste 'star'. Op 28 juli 1914 staat Frankrijk op zijn kop omwille van het proces tegen Henriette Caillaux, de vrouw van de

minister van Financiën, die de hoofdredacteur van Le Figaro, Calmette, heeft vermoord en die dag wordt vrijgesproken. En drie dagen later is er opnieuw grote opwindend als Jean Jaurès, de laatste stem tegen de oorlog, in café Le Croissant in Parijs wordt doodgeschoten. Dat in die dagen Oostenrijk de oorlog verklaart aan Servië is tussen al die sensatie amper nieuws. De muur komt razendsnel dichterbij en er is niemand, die het merkt.

BEANGSTIGEND

Het beeld dat onze gast, Philipp Blom, schetst is niet idyllisch, is niet nostalgisch. En toch blijft de lezer zitten met een wrang en soms ook beangstigend gevoel. Die jaren kenden namelijk fascinaties en angsten die dicht bij onze tijd liggen. En dan stellen wij ons vragen. Ook in onze tijd drukt de consumptiemaatschappij haar stempel op het leven. Ook nu zitten de mensen, net als toen, met het gevoel dat ze leven in een tijd die steeds sneller voortraast met onbekende bestemming. En zoals toen anarchistische terroristen zich als zelfmoordenaars richtten tegen leden van de Russische regering, zien wij hetzelfde fenomeen vandaag, niet alleen in het Midden-Oosten, maar steeds dichterbij huis.

Toen had de Westerse mens angst dat de mensen uit de koloniën de blanke mens zouden verdringen. Vandaag horen wij hysterische geluiden over het geboortecijfer van islamitische migranten in Europa. Toen verhitten voorspellingen over de groei van de wereldbevolking en het dalend inwonertal van Europa en de VS. Nu zien wij hetzelfde fenomeen. Toen lag toekomst open. Niemand had een idee hoe die er zou uitzien, wie er macht zou hebben of welke samenleving uit de verandering tevoorschijn zou komen.

Ook vandaag vallen zekerheden weg. De val van de Muur en de implosie van het communisme hebben ook gezorgd voor het wegvallen van ideologische stelsels die heel voorspelbaar tegen elkaar in het geding traden. Met de openheid heeft ook de onzekerheid haar intrede gedaan en mensen verliezen de houvasten van vroeger.

WAGEN ZONDER REMMEN

Zitten wij opnieuw in een wagen zonder remmen die onafwendbaar de fatale muur nadert? Zal de gelijkenis tussen twee tijdvakken tot eenzelfde resultaat leiden?

Of kan de kennis van wat toen gebeurde leiden tot een andere, vreedvollere uitkomst?

Kunnen de ervaringen van honderd jaar geleden helpen om de wagen te doen stoppen? Bijvoorbeeld door meer aandacht te besteden aan de remmen. En die heten vandaag tolerantie, samenhang, samenwerking, ...

We moeten ook de remmen regelmatig controleren. De vinger aan de pols houden. Waarnemen, registreren en dan ook rapporteren en het goede stimuleren. Het geweten wakker schudden. Daar ligt volgens mij een taak weggelegd voor de steden die in het verleden het hardst werden getroffen. Daarom blijf ik achter de idee van Leper Vredesstad staan. Op deze plaats heb ik ook al verleden jaar een pleidooi gehouden om, ondanks dreigend defaitisme, ook op lokaal vlak initiatieven te nemen, die samenhangend en verdraagzaamheid stimuleren. Ook als kleine stad, die op zich het verschil niet kan maken – we moeten bescheiden blijven - moeten wij de idee blijven koesteren dat onze inspanningen ertoe doen. In de gemeenteraad werd een pleidooi gehouden om nieuwe impulsen te geven aan de Vredesdienst, het Vredesfonds en de driejaarlijkse Vredesprijs. Dat moeten wij inderdaad doen. En omdat we best met velen zijn om invloed te hebben blijven wij het Internationaal netwerk “Mayors for Peace” volmondig steunen. Tenslotte mogen wij niet vergeten dat het In Flanders Fields Museum een dagelijkse roep is om nooit meer op die allesvernietigende manier conflicten op te lossen.

Het is allemaal niet wereldschokkend en het haalt moeilijk de koppen van de kranten. We kunnen niet verhinderen dat elders in de wereld nog dagelijks naar de wapens wordt gegrepen. We kunnen niet verhinderen dat met de regelmaat van een klok terroristische aanslagen worden gepleegd waar ook onschuldige mensen gedood worden.

Maar we kunnen wél aan diegenen die net als onze voorouders 100 jaar geleden op de vlucht zijn, onze gastvrijheid tonen. We kunnen wél als burgers van deze stad in ons dagelijks omgaan met mekaar het verschil maken. We kunnen wél – nationaal en internationaal - moreel én materieel initiatieven blijven steunen die de onderlinge verstandhouding bevorderen. Misschien – in alle nederigheid - zullen aldus de remmen werken wanneer de muur dichterbij komt. Misschien.“

Jan Durnez, burgemeester

Wie de lezing van Philipp Blom zelf nog eens wil nalezen kan deze vinden via onderstaande link van het Vlaamse Vredesinstituut: http://www.vlaamsvredesinstituut.eu/sites/vlaamsvredesinstituut.eu/files/files/lectures/20151110_elfnovemberlezing_philipp_blom_nl.pdf

ZIJ DIE STIL HET GRAF IN GAAN...

gedicht naar Ada Harrison

Ada M. Harrison, Britse schrijfster (1888-1960), dateert haar gedicht Those who go down in silence..., Nieuwjaar 1916'. Op dat ogenblik, pakweg honderd jaar geleden, duurde de Eerste Wereldoorlog al een jaar langer dan bij zijn aanvang was voorspeld. Zich aan geen menselijke calculaties gelegen laten is zo'n hebbelijkheidje waar oorlogen af en toe behept mee zijn. Ons trouwe VIFF-lid Chris Spriet heeft het gedicht "vrij hertaald", en zijn vertaling is in de Nieuwjaarseditie van De Standaard (2 januari 2016) opgenomen.

Er is geen stilte bij hun verdwijnen,
Hoewel hun grafterp niet nat is van de tranen,
Hoewel het Verdriet aan hen voorbijgaat, en geen Roem
Hun oogst zou zijn, laat staan de glorie van de jaren.

De oorlogswolken drijven verder af en men vergeet
Dat keizerrijken vallen. Wij vervolgen onze achteloze weg
Onwetend steeds, en zorgeloos en toch:
Op al dat stof drijft hun luidkeelse lof.

Nieuwjaar 1916

Chris Spriet

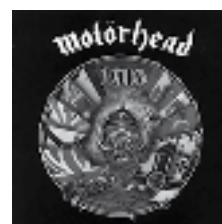
UIT DE LETTEREN GELICHT

16 JAAR TOEN IK TEN STRIJDE TROK...

IN MEMORIAM LEMMY KILMISTER VAN MOTÖRHEAD

*Heavy metal mag dan niet je kop thee zijn, lezer, en het zal weinig geweten zijn, maar ook Lemmy Kilmister, leadsinger van de band **Motörhead**, die onlangs (29 december 2015) stierf, droeg bij aan de oorlogsherinnering. Hij deed dat met een ballad-achtig klinkende song ter nagedachtenis van de 16 jaar oude kindsoldaten uit de Grote Oorlog.*

De tekst, die verdienstelijk genoemd kan worden, evenaart in verre na niet het gehalte van de bekendere classics Willie MacBride, Flowers of the Forest of Waltzing Mathilda, maar verdient onzes inziens tussendoor toch een eervolle vermelding. Het relaas overstijgt ternauwernood de clichématige relazen over de piepjonge, overmoedige oorlogsvrijwilligers die als kanonnenvoer aan de oorlogsmachine worden geofferd. Hen trof weinig schuld, al bleef het thuisfront stom voor hun leed en wachtte ook hen slechts de vergetelheid. Chris Spriet bewerkte de tekst als volgt.

16 jaar toen ik ten strijde trok
Om te vechten voor een land van ware helden
Met God aan mijn zij en het geweer in de hand
De dagen aftellend tot de laatste.
En ik rukte op en ik vocht en ik bloedde
Kwam om en werd geen dag ouder
Maar ik besepte te goed dat een jaar aan het front
Meer was dan voor een soldaat hoefde
We meldden ons aan
En noteerden onze naam
En logen twee jaar over onze leeftijd
Tuk op het leven en op het waagstuk gebrand
En klaar voor de geschiedenisboeken
En we bralden en vochten
en hoereerden tot we met
Tienduizenden waren en stonden schouder aan schouder
Snakkend naar de Mof
Waren we kanonnenvoer en dat is wat je bent
Als soldaatje.

Ik hoorde mijn vriend snikken
Hij zeeg neer hoestte bloed
En riep nog om zijn moeder
En ik viel naast hem neer
En zo stierven wij
Als kinderen elkaar omarmend
En ik lag in het slijk
En de darmen en het bloed
En ik weende toen ik zijn lichaam koud voelde worden
En ik riep om mijn moeder
Die dus evenmin kwam
Al had dat niets met mij te maken
En mij trof geen schuld
De dag niet eens half voorbij
En tienduizend afgeslacht en niemand
die onze naam nu nog kent vandaag
Da's hoe het je nu eenmaal vergaat
Als soldaatje

Chris Spriet

Meer info: [https://en.wikipedia.org/wiki/1916_\(album\)](https://en.wikipedia.org/wiki/1916_(album))

Clip: <https://www.youtube.com/watch?v=EqFoqtpUFY8>

Lyrics op <http://www.azlyrics.com/lyrics/motorhead/1916.html>

OORLOG EN HAIKU

Woorden wekken, voorbeelden trekken, zegt het spreekwoord.

Hier zijn het de woorden die trekken en voorbeelden worden.

VIFF-lid Willy Callens die ook lid is van de haikukring

'De Fluweelboom' heeft in ons vorige nummer enkele van zijn haiku's over de Eerste Wereldoorlog gepubliceerd en vandaag volgen twee leden van zijn kring, Régine Lievens en Willy Cuvelier, zijn voorbeeld:

Van Régine Lievens:

supportersgejoel
op het slagveld spelen soldaten
de match van hun leven

lentekriebels
op de zonverwarmde grafsteen
parende duiven

een vlucht spreuwen
boven soldatengraven
de rust is verstoord

uit volle borst blaast hij
op zijn plastieken trompet
de Last Post

Van Willy Cuvelier:

Muggen steken,
bajonetten steken,
alles steekt tegen.

Witter nog dan sneeuw
was het wit van hun ogen -
niemand deed ze dicht.

De oorlogsgraven
spreken een taal van namen
van jonge mensen.

Ach koolwitje,
neem op je vleugels nieuws mee
voor het thuisfront.

Willy Callens

IAN KERSHAW, DE AFDALING IN DE HEL

De Britse historicus Ian Kershaw, een autoriteit over de Tweede Wereldoorlog, werkt aan een geschiedenis van Europa van 1914 tot heden. Het eerste deel verscheen in september 2015 als 'To Hell and Back: Europe 1914-1949'. De Nederlandse vertaling kwam er in november 2015 onder de titel 'De afdaling in de hel, Europa 1914-1949'. Het is interessant van de schrijver van de 2-delige Hitler-biografie, een referentiewerk, zijn visie over oorzaken, verloop en gevolgen van de Eerste Wereldoorlog te weten.

Dit vlot leesbaar boek heeft de voor Kershaw gebruikelijke mix van feiten en duiding bij deze feiten. Zeer diverse aspecten uit deze turbulente periode komen aan bod. De auteur waakt er over de militaire handelingen slechts summier te behandelen, hoewel oorlog spijtig genoeg alom tegenwoordig was in die periode van de Europese geschiedenis. Eerst enkele losse vaststellingen over hoe Kershaw op die periode terugkijkt. Stalin komt als massamoordenaar minder uit de verf dan Hitler. Hoewel hij het aantal doden door de gevolgen van de gedwongen collectivisatie begin jaren dertig in de USSR op 6 miljoen schat (p. 200) en de genocide op de Joden door Hitler op 5,5 miljoen. (Hiermee is nog maar van elk hun grootste numerieke misdaad gegeven). Voorts vermindert hij enigszins de verantwoordelijkheid van Stalin door veel schuld te leggen bij het communistisch systeem op zich. 'De belangrijkste kenmerken van het bolsjewistische bewind hadden zich al ontwikkeld toen Lenin nog leefde. Wat daarna volgde was een logische consequentie en geen aberratie' (p. 141). Voor Hitler komt hij nergens met verzachtende 'systeem' omstandigheden. Volgens Kershaw eindigde de Jodenvervolgning niet onmiddellijk bij de instorting van nazi-Duitsland maar ging in Oost-Europa nog enkele jaren verder. Ook staat hij iets positiever tegenover paus Pius XII dan veel andere historici. De passiviteit van deze paus over het lot van de Joden is gelijk aan zijn passiviteit over het lot van de (zeer katholieke) Polen. Hij was overtuigd dat elke interventie van hem de situatie van deze vervolgte groepen nog verslechterd zou hebben (p. 501-502).

B O E K E N R U B R I E K

IAN KERSHAW, DE AFDALING IN DE HEL

Ian Kershaw

Vervolg van vorige bladzijde.

Kershaw kan toch niet verbergen dat hij een Britse historicus is. Hij besteedt meer aandacht aan de Slag aan de Somme in 1916 dan aan de langere en dodelijkere Slag bij Verdun in hetzelfde jaar (p. 74-75). Veldmaarschalk Douglas Haig wordt in enkele zinnen in de vernieling geschreven (p. 78-79) hoewel er in de periode 1914-1945 wel meer generaals niet spaarzamer met hun soldaten omsprongen. De Tweede Wereldoorlog wordt uitgebreider behandeld dan de Eerste. Zo heeft hij het over de positie van de neutrale landen in de Tweede Wereldoorlog (zowel Zwitserland als Zweden waren de facto in de Duitse oorlogseconomie ingeschakeld) maar heeft hij het niet over deze groep landen in de voorgaande oorlog.

Hielp de Nederlandse economie toen ook Duitsland?

De kern van elke studie die de eerste helft van de twintigste eeuw behandelt, ook dit boek, is het verband tussen de beide wereldoorlogen. De Tweede Wereldoorlog 'vormde de ultieme botsing van alle ideologische, politieke, economische en militaire krachten die zich tijdens de eerste oorlog hadden uitgekristalliseerd en zo de instabiliteit en de spanningen hadden veroorzaakt die het continent daarna nog 20 jaar in hun greep hadden gehouden. (...) Met de Tweede Wereldoorlog kwam er een einde aan het Europa dat een erfenis was van de Eerste' (p. 399) Maar Kershaw ziet dit verband niet als fataal. Het zijn de economische rampen in de jaren twintig en dertig die de link vormen.

Daarom ook besteedt hij aandacht aan de economische en financiële aspecten, duidelijk toch zijn sterkste punt niet. De oorzaak van zowel economische rampspoed als de ontspoorde politieke situatie in veel landen in het interbellum is in zijn visie de gebrekkige vredesregeling in 1919. Hij stelt ook duidelijk dat het Duitse leger tegen oktober 1918 militair volledig verslagen was, alleen bleef de propaganda aan het thuisfront dit verzwijgen. Er was zeker geen dolkstoot van het thuisfront (p. 84-85).

Bepaling van de oorzaken van de Eerste Wereldoorlog is voor Kershaw een uitbreiding van zijn gebruikelijk studieterrein. Het is daarom interessant te zien hoe hij hier tegenover staat. Vooreerst stelt hij dat het uitbreken van de oorlog in 1914 geen ongelukje was. *'Toen het erop aankwam was de bereidheid oorlog te voeren veel sterker dan het verlangen naar vrede'* (p. 43). De oorlog was ook niet zinloos. In 1914 was iedereen wel bereid om iets waardevols te verdedigen (p. 63). Hoewel hij eerst ook het Franse aanmoedigen van een oorlogszuchtige Russische houding en de onduidelijke Britse signalen laakt, volgt dan: *'Het leeuwendeel van de verantwoordelijkheid ligt bij die machten die met hun onverenigbare belangen en ambities het meest bereid waren een algemene Europese oorlog te riskeren en die er in hun crisisdiplomatie niet voor terugdeinsden om te dreigen met hun militaire macht. Toen in juli 1914 het breekpunt werd bereikt, waren Duitsland, Oostenrijk-Hongarije en Rusland de beslissende krachten in de crisis. Duitsland speelde uiteindelijk de belangrijkste rol'* (p. 43). Duitsland was bereid een totale Europese oorlog te riskeren door het geven van onvoorwaardelijke steun aan Oostenrijk-Hongarije op 6 juli 1914, de zogenaamde 'blanco cheque' (p. 44). *'De Duitse regering had zich geheel laten leiden door haar eerdere ernstige inschattingfout - dat ze Oostenrijk de vrije hand had gegeven om de Servische crisis af te handelen - waardoor ze zelf het risico op een Europees conflict had vergroot. Die enorme fout betekende dat Duitsland in juli weinig meer kon doen dan reageren op ontwikkelingen die door anderen in gang waren gezet - en die nu snel oncontroleerbare vormen begonnen aan te nemen'* (p. 52). Anders dan vrijwel elke hedendaagse auteur over (de oorzaken van) de Eerste Wereldoorlog noemt hij Fritz Fischer en zijn controversieel boek *'Griff nach der Weltmacht'* uit 1961 niet. En neemt dus ook geen standpunt in over de vraag of Duitsland in 1914 doelbewust de oorlog ontketende om de wereldhegemonie te veroveren. (Fischer staat wel vermeld in de bibliografie). Toch geeft hij een voorzichtig geformuleerde pro-Fischer mening: *'De Duitse ambitie om een wereldmacht te worden - en zelfs de belangrijkste wereldmacht, had gedeeltelijk een rol gespeeld bij de explosie van 1914'* (p. 585). Een andere denkpijpe, eigen aan een vergelijking van

de ontstaansgeschiedenis van beide wereldoorlogen, laat hij onaangeroerd. In de aanloop naar de Tweede Wereldoorlog heeft hij vanzelfsprekend voldoende aandacht voor de conferentie van München in september 1938. Om toch maar de lieve vrede te bewaren offerden het Verenigd Koninkrijk en Frankrijk hun bondgenoot Tsjecho-Slowakije, toen de enige democratie in Midden-Europa, op aan Hitlers ambities. Kershaw had zich de vraag gesteld kunnen hebben hoe de geschiedenis verlopen zou zijn, had er zich voor of in 1914 een gelijkaardig 'appeasement' voorgedaan. Had één van de entente-mogendheden in 1914 op een 'Münchenachtige' manier toegegeven aan de agressie van de centrale mogendheden? Twee mogelijke onderwerpen die Christopher Clark in zijn 'Slaapwandelaars' zeer uitdrukkelijk aanhaalt, en waardoor hij heel veel verantwoordelijkheid voor de Eerste Wereldoorlog wegneemt bij Duitsland, zijn het onblusbare Franse revanchisme om Elzas-Lotharingen, en het ongeoorloofde gedrag van Servië tegenover Oostenrijk-Hongarije. Had Frankrijk net voor 1914 definitief en vooral emotioneel moeten afzien van zijn aanspraken op het in 1871 verloren Elzas-Lotharingen? Had Rusland in 1914 Servië moeten laten vallen toen Oostenrijk-Hongarije zijn bestraffing op dat land liet neerkomen? Kershaw behandelt deze vragen niet, laat daar geen misverstand over zijn. Maar op p. 57 staat dan opeens wel volgende bedenking rond de julicrisis van 1914: *'een nadrukkelijke Britse neutraliteitsverklaring, waar de Duitsers op hoopten (maar die ze niet werkelijk verwachtten), had zelf in deze late fase nog een oorlog kunnen voorkomen'*. Alle nadere uitleg hierover ontbreekt, zodat het gissen is wat hij hiermee kan bedoelen. Meent Kershaw dat als het Verenigd Koninkrijk in 1914 de democratie België had laten vallen zoals het in 1938 de democratie Tsjecho-Slowakije liet vallen, de oorlog vermeden had kunnen worden?

Johan Gheeraert

KERSHAW, Ian, *De afdaling in de hel, Europa 1914-1949*, Spectrum, Houten - Antwerpen, 2015, 639 blz

VERMINKTE STILTE

De Belgische invalide soldaten van de Grote Oorlog

Onder deze titel verscheen bij de Presses universitaires de Namur een boek van Christine Van Everbroeck, directeur a.i. van het Legermuseum, en Pieter Verstraete, docent historische pedagogiek aan de KU Leuven. In dit boek - geïllustreerd met een aantal door VIFF-lid Chris Spriet vertaalde oorlogsgedichten over het thema invaliditeit - wordt aandacht besteed aan het nog weinig bekende verhaal van de fysiek en psychisch gehandicapte soldaten, zowel tijdens als kort na de Eerste Wereldoorlog. Omdat het verhaal van de psychisch gehandicapte soldaten al uitvoerig aan bod kwam in de tentoonstelling *Oorlog&trauma* en de bijbehorende catalogus (die overigens niet in de bibliografie wordt vermeld), focust deze bespreking vooral op het verhaal van de fysiek verminkten.

'TERUG IN DE HERINNERING BRENGEN'

In hun inleiding geven de auteurs aan dat ze in hun boek de stilte willen bestuderen die vandaag rond de Belgische invalide soldaten hangt, en stellen ze zich tot doel om via hun verhalen en ervaringen te zoeken naar de redenen waarom hun bestaan nu grotendeels door stilte wordt omgeven. Het is misschien een wat ongewone doelstelling voor een wetenschappelijk werk, maar de auteurs laten er meteen geen twijfel over bestaan dat ze de fysiek en/of psychisch invalide Belgische soldaten met hun boek *'terug in de herinnering willen brengen'* (p. 23). Met de nadruk op terug, omdat deze invalide soldaten na de Tweede Wereldoorlog volledig uit de publieke herinnering zijn verdwenen.

5.276 FYSIEK VERMINKTE SOLDATEN

Het boek staat uitvoerig stil bij de heropvoeding van Belgische fysiek verminkte soldaten tijdens de oorlog. Van Everbroeck en Verstraete merken allereerst terecht op dat er - in tegenstelling tot een aantal buitenlandse voorbeelden - geen studie bestaat over de situatie van de verminkten in het Belgisch leger. De voornaamste bron is het in 1932 verschenen overzichtswerk van inspecteur-generaal van de medische dienst van het leger Léopold Mélis *Contribution à l'Histoire du Service de Santé de l'Armée au cours de la guerre 1914-1918*. Mélis vermeldt daarin dat eind 1918 in totaal 5276 soldaten invalide of ongeschikt voor de legerdienst zijn verklaard, waaronder 1649 geamputeerden.

HEROPVOEDINGSINSTITUTEN IN SAINTE-ADRESSE EN PORT-VILLEZ

Heel wat van deze invalide soldaten kwamen tijdens de oorlog terecht in twee heropvoedingsinstituten, die werden opgericht in Noord-Frankrijk: het zogenaamde invalidendepot in Sainte-Adresse (waar de Belgische regering zich sinds oktober 1914 bevond) en het professionele heropvoedingsinstituut voor Belgische oorlogsverminkten in Port-Villez. Het eerste werd in november 1914 opgericht door Kamervoorzitter Frans Schollaert. Oorspronkelijk ontstaan in de liefdadigheidssfeer, ontpopte het zich al snel tot een heropvoedingsinstituut waar de soldaten meerdere beroepen konden aanleren en een aantal algemene vakken konden volgen. Na enige tijd bleek het instituut van Sainte-Adresse niet in staat om de voortdurende toestroom van verminkte soldaten op te vangen. Daarom besliste minister van Oorlog Charles de Broqueville in juni 1915 om zelf een heropvoedingsinstituut op te richten in Port-Villez, vlakbij de verbindingsweg tussen Rouen en Parijs. Onder leiding van Leo De Paeuw - die in 1917 een spraakmakend boek over zijn opvoedkundige ervaringen publiceerde - werden hier zowel technische, administratieve en publieke beroepen aangeleerd. Het domein kon onderdak bieden aan zo'n 1500 verminkten, het boek maakt niet duidelijk hoeveel invalide soldaten er effectief een opleiding hebben gevolgd. Wat we wel weten (maar het wordt jammer genoeg niet vermeld) is dat de verminkte soldaten er schilderles konden volgen bij Achille Van Sassenbrouck, een van de bekendste frontschilders, die zelf in december 1915 bijna het zicht had verloren.

GEDECENTRALISEERDE AANPAK NA DE EERSTE WERELDOORLOG

Na de oorlog kwamen de invalide soldaten van Port-Villez, die niet naar hun families konden terugkeren, terecht in het *Institut des Soldats Invalides* in het Parmentierpark in Woluwe. Dit instituut had trouwens tijdens de oorlog al dienst gedaan

als heropvoedingsgesticht voor verminkte soldaten die in België waren achtergebleven. Het boek vermeldt echter niet hoeveel invaliden in dit instituut werden opgevangen. Wel wordt opgemerkt dat het instituut in Woluwe, samen met het instituut voor oorlogsblinden in Watermaal-Bosvoorde (waarover eind 2015 een kleine maar boeiende tentoonstelling te bezichtigen was in het BELvue museum in Brussel, de teksten daarvan zijn overigens nog steeds te raadplegen via de website oorlogsblinden.be), het enige voorbeeld is van een gecentraliseerde aanpak, waarbij invalide soldaten op een centrale plek in België hun vooroorlogse opleiding konden vervullen. Na de oorlog werd immers vooral geopteerd voor een gedecentraliseerde aanpak, waarbij invaliden hun heropleiding gingen volgen in een instelling die dicht bij huis lag. Het is wel jammer dat het boek geen voorbeelden geeft van dergelijke decentrale instellingen, hierbij kan bijvoorbeeld verwezen worden naar het privé-hospitaal van oorlogschirurg Antoine Depage, waar verminkte soldaten uit het Brusselse - zoals de befaamde vliegenier Willy Coppens - na de oorlog vanuit de hospitalen L'Océan in De Panne en Vinkem werden ondergebracht.

'EEN AFSCHRIKKEND EFFECT'?

De 'verminkte stilte' waar de titel van het boek naar verwijst kan tweevoudig worden geïnterpreteerd: de stilte waarmee de verminkten zeker sinds de tweede helft van de twintigste eeuw worden omgeven, en de hogervermelde doelstelling van het boek om die stilte te doorbreken en opnieuw ruimte te geven aan de verhalen die ermee samenhangen. Zijn de auteurs daarin geslaagd? Hun boek is zeker een verdienstelijke poging om een *status questionis* te maken van het onderzoek over en het verhaal van de reïntegratie van de Belgische invalide soldaten tijdens en vlak na de oorlog, tegelijkertijd is het ook een uitnodiging om verder onderzoek te doen naar hun lot. De auteurs schuiven de incompatibiliteit tussen de verminkte lichamen en geesten van de Eerste Wereldoorlog en de dominante politieke en economische inzet van de herdenkingsactiviteiten als hypothese naar voren om de hedendaagse stilte rond de Belgische invaliden te verklaren: verminkte soldaten 'zouden een afschrikkend effect kunnen hebben op het aantal bezoekers dat onze contreien tussen 2014 en 2018 wil aantrekken' (p. 165). Bewijst het succes van *Oorlog&trauma* niet dat van een dergelijk afschrikkend effect niet of nauwelijks sprake is?

Pieter VERSTRAETE en Christine VAN EVERBROECK,
De verminkte stilte. De Belgische invalide soldaten van de Grote Oorlog, Presses universitaires de Namur, Namen, 2014, 200 p., ISBN 978-2-87037-786-4, 35 €

Luc De Munck

DE INFO.BEL IN HET KENNISCENTRUM IFFM

Roger Verbeke en zijn secretaresse Roos Wildemeersch en opvolgster Lynn Maelfeyt.

WORDINGSGESCHIEDENIS

Een stille winterdag in 2012, in de tijd van de ombouw van het In Flanders Fields Museum, deed Annick (Vandenbilcke) me een eerbaar voorstel: Wil je eens die aantekeningen in je schriften en je calepins ordenen en uitschrijven?

Ik begreep de situatie: anderen konden niet veel beginnen met mijn notities, ik zou niet present blijven om ze voor te lezen en te verklaren. Ze beloofde meteen een aantrekkelijke computersecretaresse (voor het werk). Ik ben toen bezweken...

Toch heb ik me nog bedacht: ik zou me beperken tot het Belgisch leger. En het zouden alleen schema's worden: één bladzijde of een blad voor een onderwerp i.v.m. 1914-1918. Om niet uit te stellen kwam een typiste uit de museumdienst. Na een korte poos was Roos (Wildemeersch) de vaste pion. Elke week heeft ze mijn geschreven blad punctueel getypt in alinea's en kolommen. Gaandeweg werd het verzamelwerk uitgebreid na vragen van zoekers en bezoekers. Dat 200-tal *fiches* (Belgisch Nederlandse term volgens Van Dale) hebben we in zestien hoofdstukken ondergebracht. Het geheel kreeg de naam INFO.BEL: informatie over Belgisch leger, basisinformatie als initiatie.

OVERZICHT VOLGENS DE HOOFDSTUKKEN

01. Persoonlijke militaire dossiers: inhoud, afkortingen, vb. van dienststaat.
02. Vooroorlogse militaire dienst: dienstplicht en militietermijn, garnizoenen, ...
03. Mobilisaties 1914 en organisatie: legerdivisies en regimenten, vestingtroepen.
04. Wapen- en dienstkorpsen 1914-1918: infanterie, cavalerie, artillerie, genie, transportkorpsen.
05. Uniformen: benamingen, hoofddeksels, kentekens, rangtekens.
06. Bewapening en uitrusting: geweren en andere wapens, gasbescherming.
07. Militair leven: rangen, straffen, soldij, rantsoenen, onbepaald verlof in 1919.
08. Installaties: opleidingscentra in Frankrijk, hospitalen in West-Vlaanderen, krijgsgevangenenkampen in Duitse Rijk, interneringskampen in Nederland.
09. Eretekens: frontstrepen, militaire eretekens, nationale orden met zwaarden.
10. Vergoedingen en kaarten voor oud-strijders: Strijdersfonds, Vuurkaart.
11. Graftekens voor militaire oorlogsdoden: heldenhuldezerken, nationale grafstenen. Terminologie: soldaten, gesneuvelden.
12. Bewegingsoorlog in 1914: overzicht, bewegingen van legerdivisies.
13. Stellingenoorlog: gemeenschappen, sectoren van de legerdivisies.
14. Eindoffensief: fases, acties van de legerdivisies.
15. Varia: bedenking, gebed. Belgische militaire begraafplaatsen en ereperken.
16. Algemeen: overzichten i.v.m. eretekens (prefab antwoorden op vragen).

RESULTAAT IN SEPTEMBER 2015

De *fiches* (in plastieken hoesjes) vullen een ordner die in de leeszaal van het Kenniscentrum staat. Op de rug van die map (kaliber 7 cm) staat de titel INFO.BEL en een opvallende rode ronde schijf.

Aan de balie kunnen fotokopies gevraagd worden. Daarnaast is er een digitale versie.

We beschouwen onze INFO.BEL als een soort onvoltooide symfonie, de oorlog is nog niet voorbij... Misschien komen (jongere) specialisten om ons werkstuk drukklaar te maken.

Roger Verbeke

